

Κατασκευή του Κενού

Είναι σύνηθες να ισχυρίζονται οι επισκέπτες και οι κάτοικοι των Αθηνών ότι υπάρχει εμφανής ανάγκη για "άδειασμα" τμημάτων αστικού χώρου στην ελληνική πρωτεύουσα. Οι περισσότερες από τις προβληματικές συνθήκες της πόλης θα συνδέονταν, σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, με την πυκνότητα του ιστού. Να λοιπόν τι θα έπρεπε να εξετάσουν τότε οι πολεοδόμοι: την δυνατότητα κατεδαφίσεων οικοδομικών τετραγώνων, τη μερική εκκένωση του πεδίου που καταλαμβάνει η πόλη. Το επερχόμενο θα είχε σχέση με κάποια εγκατάσταση του κενού. Πριν εξετάσουμε την δυνατότητα τέτοιων εκκαθαρίσεων αστικού όγκου θα έπρεπε να ανατρέξουμε στην ιστορία των Αθηνών και μάλιστα σε δύο ιδιαίτερες στιγμές της που συνδέουν την αστική διάρθρωση με κάποια έννοια κενού πεδίου.

Η ανάγνωση του "κειμένου της πόλης" ως πυκνοδομημένης επιφάνειας που ζητά αραίωση (ή ακόμη: άδειασμα) έχει το ιδιαίτερο τοπικό παρελθόν της: συνδέεται με την εγκατάσταση της σύγχρονης πόλης. Προτεινόταν επίσης και τότε κάποιο ιδιαίτερο άδειασμα παράλληλο προς την εγκατάσταση της πρωτεύουσας, στον τόπο όπου βρισκόταν τα ερείπια μιας αρχαίας πόλης. Κι ακόμα, άλλη μια φορά, σε άλλη συγκυρία, η Αθήνα κατασκεύασε μια άτυπη θεωρία για το αστικό κενό, χωρίς να αναφέρεται άμεσα σε αυτό: την ιστορική συγκυρία για την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια πολεοδομία, οπότε η Αθήνα συνδέθηκε άρρηκτα, για μια ακόμη φορά με την ιδέα της πολεοδομικής οργάνωσης στη συνθήκη του αδειάσματος. Αυτή τη δεύτερη φορά, στην οποία αναφερόμαστε, παρουσίασε κάποια μοντέρνα πολεοδομία, οργανωμένη περισσότερο ή λιγότερο εν κενώ, στην "στιγμή" της Χάρτας των Αθηνών, όπως αυτή προέκυψε από τα τέταρτα Διεθνή Συνέδρια μοντέρνας Αρχιτεκτονικής, που έγιναν στην Αθήνα το 1933.

Η Αθήνα, ως πόλη στερεοτύπων, καλλιεργεί αντανακλάσεις τετριμμένων εικόνων της: εύκολα αφομοιώσιμες, μονοσήμαντες προοπτικές παραμορφώσεις που ταιριάζουν για κάθε επίσκεψή της και για κάθε κατοίκηση. Προσεγγίσεις που ζητούν εννοιολογική εξάντληση της πόλης με βιαστικές αναπαραστάσεις ευδοκίμησαν και έγιναν εσωτερικές στον τρόπο πρόσληψης της Αθήνας. Οι μονοδιάστατες προσεγγίσεις προτείνουν τώρα εικόνες - κλισέ για τους επισκέπτες και για τους πολίτες της πόλης. Το πεδίο των στερεοτύπων, ωστόσο, ίσως (αν δούμε από άλλη πλευρά την εικόνα της πόλης) ζητά κάποιο διαφορετικό περιεχόμενο αναφορικά με την συνύπαρξη των στερεοτύπων, σαν να καλεί το ίδιο το πεδίο των συσσωρευμένων Αθηναϊκών κλισέ σε μια ανάγνωση που έπεται της σύνταξής του. Μπροστά στην πόλη "του χρυσού αιώνα", την πόλη "της ακμής του πνεύματος", μπροστά στην "απάνθρωπη τσιμεντούπολη", στην "πόλη των μεταναστών" βρισκόμαστε ίσως, επιτέλους, μπροστά σε κάποιο νέο κενό που επιτέλους καλεί να περιγράψουμε τη

συσσώρευση χαρακτήρων ως νέο έλλειμμα. Διαβάζοντας το ιδιότυπο παλίμψηστο κείμενο της πόλης, ανάμεσα στα στερεότυπα μένει κάποιος διαφορετικός κενός χώρος για νέες αθηναϊκές σκέψεις. Ίσως θα είναι η πρώτη φορά σήμερα που μπορούμε να δούμε με ψυχραιμία το αθηναϊκό έδαφος, την τυπική τομή του Αθηναϊκού δρόμου, τις αθηναϊκές ταράτσες, το έδαφος της πόλης και το χώμα των ανασκαφών, ως υλικό που ζητά συνδετικούς μηχανισμούς ανάμεσα σε αυτά τα καθορισμένα με αφέλεια μονοσήμαντα πεδία: η αρχιτεκτονική επεξεργασία θα είναι δράση σε αυτό το κενό. Τι δράση θα αναλαμβάνεται τότε ανάμεσα στις αθηναϊκές στρώσεις; Δράση που δίνει σχήμα στο κενό ανάμεσα σε ασύμβατες συγκροτημένες ολότητες. Επειδή η πόλη μοιάζει να έχει καεί, ίσως δεν κοιτάζουμε πια μια πόλη: κοιτάζουμε μια αποθήκη ερειπίων που ζητά διαφορετική νοηματοδότηση. Οι σχηματισμοί στο πεδίο των ασύμβατων σχέσεων συλλαμβάνουν την έννοια του κενού ως ενέργεια που μπορεί να παράγεται χωρίς κατεδαφίσεις αλλά με συνδέσεις. Το συγκρότημα των στερεοτυπικών σχηματισμών της είναι άλλου είδους σύστημα ερειπίων. Το σύνολο των κλισέ για την πόλη θα βοηθήσει να την συλλάβουμε ως αρχιπέλαγος ξεχωριστών συστημάτων που συνυπάρχουν, κι ας μένει, προς το παρόν, καθένα χωρίς συνείδηση των υπολοίπων. Το επερχόμενο για την ελληνική πρωτεύουσα θα συντάσσεται ως τέτοια συνείδηση των συνυπάρξεων που ζητά κάποιαν "επόμενη αστικότητα".

Η ιστορία της σύγχρονης Αθήνας είναι κατασκευασμένη με ύλη που εναποτέθηκε στο πεδίο της αττικής γης. Φέρνει στο φως (ή αφήνει στο σκοτάδι) ένα αστικό κείμενο, οργανωμένο "κατ' αρχήν" με το όνομα της πόλης, το όνομα: "Αθήνα". Το όνομα της πόλης είναι ήδη σημάδι παρακμής. Υποθέτει εξ ορισμού την αναφορά στην προέλευση από κάποια διαφορετική πόλη που βρισκόταν στην ίδια θέση. Σκηνοθετήθηκε κάποια αποτυχημένη, ομολογουμένως, αναγέννηση του ονόματος: Το όνομα Αθήνα περιγράφει αυτή την αποτυχία. Με τεχνικούς όρους θα λέγαμε: περιγράφεται το σχίσσιμο της πόλης από οποιοδήποτε εαυτό της, η αποκόλληση από το ίδιο το περιεχόμενο που ονομάζεται και εις το εξής η αδυναμία αυτοαναφοράς: επίσημα και προκαταβολικά, η αδυναμία αυτοαναφοράς διατυπώνεται πριν καν οργανωθεί η νέα πόλη. Η πόλη εξ αρχής και κατ' αρχήν δεν θα είναι ποτέ "καθαυτή": από την στιγμή που θα γίνει η πρωτεύουσα του Βασιλείου της Ελλάδος.

Ο τίτλος της "Χάρτας των Αθηνών" ονομάζει ένα αντίστοιχο σχίσσιμο και μια ακόμη αποκοπή από το έργο που διακυβεύεται στην Αθήνα στις αρχές της δεκαετίας του '30. Το όνομα της Αθήνας φαντάζει συμπτωματικό αλλά στη σκιά της ονομασίας αχνοφαίνεται πάλι η εξιδανίκευση την οποία προσφέρει το ίδιο το όνομα. Τι σχέση μπορεί να έχει με την αθηναϊκή περίπτωση (την νεώτερη ή την αρχαία ελληνική) η πολεοδομική στρατηγική που θα πρότεινε μεγάλης κλίμακας οικοδομικές δράσεις σε κενά πεδία; Θα μπορούσαμε να προβληματιστούμε περισσότερο για την σύνδεση μεταξύ της σύγχρονης πόλης των Αθηνών και της πόλης όπου αποβλέπει η Χάρτα: και οι δύο εγκαινιάζονται με κάποιο άδειασμα. Το άδειασμα σε καθεμιά από τις δύο περιπτώσεις έχει διαφορετικό χαρακτήρα. Το άδειασμα (αυτό είναι ένα μάθημα της Αθήνας) έχει πάντοτε

αναγνώσιμο περιεχόμενο. Δεν προτείνεται ποτέ ως ουδέτερη στρατηγική. Το άδειασμα σημαίνει πάντοτε κάτι και με κάποιον εκάστοτε τρόπο αυτό που σημαίνει προσφέρεται προς ανάγνωση.

Ασφαλώς η σύγχρονη πόλη, όπως περιγράφεται στην Χάρτα των Αθηνών δεν αφορά την περίπτωση της Αθήνας: η Αθήνα ως υλική παρουσία εδάφους και κατασκευών δεν προσφέρεται ως παράδειγμα της δικής της Χάρτας. Η Χάρτα των Αθηνών δεν αφορά την Αθήνα αφού το κενό πεδίο, που προϋποθέτουν οι πολεοδομικές δράσεις της Χάρτας, δεν αποβλέπει σε κάποια ήδη χαρακτηρισμένη πόλη. Η μοντέρνα Αθήνα ξεκινά αντίθετα ως ιδιότυπο άδειασμα, ως απαλλαγή από το κτισμένη ύλη που, με άλλους όρους, αποτελεί προϋπόθεση για τη σύγχρονη "ανασύνταξη" της πόλης.

Le Corbusier χρησιμοποιεί το όνομα της Αθήνας για να χαρακτηρίσει το σύνολο των πολεοδομικών αρχών που δεν μπορούν να έχουν σχέση με την "ίδια την Αθήνα", εφόσον δεχθούμε ότι κάτι τέτοιο υπάρχει[1]. Το ότι οι εργασίες των CIAM συνέβησαν στην Ελλάδα χρωματίζει το όνομα της Χάρτας, με το φως της εξιδανίκευσης που προέρχεται από το αθηναϊκό παρελθόν της πόλης[2]. Πρόκειται για την ίδια εξιδανίκευση που λαμβάνει χώρα έναν αιώνα πριν, όταν, για να οργανωθεί η εγκατάσταση της πρωτεύουσας, σχηματίζεται κάποιο στρατήγημα. Κάποια σύμπτωση και κάποιο σύμπτωμα βρίσκονται στο θεμέλιο της ονομασίας και της επιλογής. Ακόμη και αν η δυσκολία του κειμένου της Χάρτας να αφομοιώσει το ιστορικό στοιχείο (και τον τοπικό χαρακτήρα της πόλης όπου έγινε η επεξεργασία της) φαίνεται να είναι αξεπέραστη, η επιμονή του Le Corbusier για την χρησιμοποίησή της στον τίτλο ενός κειμένου πολεοδομικών αρχών γεννά ερωτήματα.

Η Χάρτα νεύει σιωπηλά προς αξίες τις οποίες η Αθήνα αρνείται. Ιστορικότητα και εξωτική, ανατολίτικη τοπικότητα (δύο ισχυρά χαρακτηριστικά των Αθηνών) δεν αποτελούν προτεραιότητα για τις πολεοδομικές διαχειρίσεις της Χάρτας. Τοποθεσία και ιστορία αποτελούν εμπόδια για τον πολεοδομικό σχεδιασμό εφόσον διατυπώνεται σε αυτή τη ριζική του εκδοχή. Η επιλογή της πόλης για το όνομα του κειμένου χαρακτηρίζει λοιπόν την αντίφαση προς ή την ασύμβατη εμβάπτιση εις το παρελθόν. Η Χάρτα των Αθηνών επιβεβαιώνει την ιδιαίτερη αντίσταση της πολεοδομίας να σκεφτεί με τους όρους του δεδομένου, του κοινότοπου και του ειδικού τοπικού στοιχείου. Ενίοτε θεωρήθηκε ότι η Χάρτα μπορεί να εφαρμόζεται όταν τα "ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά" απουσιάζουν. Για πολλούς από τους συμμετέχοντες στα CIAM, η *tabula rasa* (ένα πρωταρχικά αδειασμένο πεδίο) ήταν προϋπόθεση για τον σύγχρονο αστικό σχεδιασμό: αυτός μπορούσε να αναλαμβάνεται σε ελεύθερα πεδία, να αναπτύσσεται με ομοιογενή τρόπο, με επεξεργασία ζωνών όμοιων χρήσεων. Η πόλη θα έμοιαζε με λειτουργικό μοντέλο παραγωγικής, φορντικής μηχανής.

Αν η ονομασία της Χάρτας με το όνομα της πόλης των Αθηνών είναι ρητορική κίνηση, τότε αναλογεί στο διάσημο δισέλιδο του Le Corbusier, από το βιβλίο του *Vers une Architecture*, (1923) όπου παρουσιάζονται,

σε αντικρυστές σελίδες, ένα αυτοκίνητο της εποχής και ο Παρθενώνας. Η Αθήνα ταυτίζεται με αφηρημένο τρόπο προς το ίδιο κλασικό παρελθόν. Κάποιο αντίστοιχο διανοητικό τικ παρουσιάζεται με την ονομασία της Χάρτας. Ο Μοντέρνος χαρακτήρας αντλεί την εγκυρότητά του από το κλασικό παρελθόν, την ίδια στιγμή που, κατά προφανή τρόπο, σε πρώτη ματιά, αντιφάσκει προκλητικά προς αυτό. Η Αθήνα είναι όνομα του τιμημένου παρελθόντος. Η επίκληση των Αθηνών σε ένα κείμενο μοντέρνων πολεοδομικών αρχών αποκτά ενδιαφέρον όσο η πόλη επεξηγείται και αξιοδοτείται για το τελειωμένο παρελθόν της: για κάτι που "η ίδια" δεν είναι πια. Η πόλη ισοδυναμεί με απλή αξία παρελθόντος. Οργανώνεται ακόμη και τότε, από τους αρχιτέκτονες του μοντέρνου, το 1933, ως εξιδανίκευση του απόντος. Η θέσμιση της αξίας του ελληνικού παρελθόντος, πολύ πριν συμβεί από τους προγονολάτρες ή από τους έλληνες εθνικιστές λαμβάνει χώρα ως προβολή μιας ευρωπαϊκής ιδέας υπογεγραμμένης από τους ευρωπαϊούς σκηνοθέτες των Αθηνών. Μανία για το ερείπιο και λατρεία της ανασκαφής αποτελούν ισχυρά χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού μοντέρνου χαρακτήρα. Χαρακτηριστικά της πόλης των Αθηνών που εγκαινιάστηκε ως νεοελληνική πρωτεύουσα ως πρόγραμμα ανάταξης ερειπίων.

Κενές επιφάνειες ή απλές εκτάσεις ομοιογενούς εδάφους με δυνατότητες ομοιότροπης ανάπτυξης υποδομών αποτέλεσαν τα πεδία των ενδεχόμενων πόλεων κατά το σκεπτικό της Χάρτας των Αθηνών. Η πόλη σημαδεύτηκε με μια ακόμη αναφορά εκτός από όσες είχε μαζέψει: την αναφορά στην σύνταξη κάποιας ά-τοπης πολεοδομίας, που θα απαιτούσε συχνά κενά αόριστα πεδία για την ανάπτυξη σύγχρονων πόλεων. Η Αθήνα, εξ υποθέσεως, δεν θα μπορούσε λοιπόν να γίνει πόλη της Χάρτας της: η πόλη θα μπορούσε μόνον έξω από τον ιστό της, μακριά από "τον εαυτό της" να αποτελέσει πεδίο έρευνας για κάποια νέας πολεοδομίας. Η Αθήνα ειδικά δεν μπορεί να μετατραπεί σε καθαρό πεδίο σύνταξης ενός αστικού σχηματισμού εν κενώ. Κι ωστόσο η σημερινή πόλη συνεχίζει να αναπνέει με την επιθυμία του αδειάσματος.

Βλέπουμε για μια στιγμή την έννοια του ά-τοπου παραμορφωμένη από την μεταγενέστερη έννοια του non-site του Robert Smithson[3] (από κάποια αναφορά σε κάτι που εγκαθίσταται εδώ εν τη απουσία του): έχουμε τότε κάποια καλύτερη εννόηση της σημασίας του αθηναϊκού παραδείγματος: κάποιο εσωτερικό σχίσσιμο στο φαινόμενο παράγει την έλευση του απόντος χώρου στο βιωμένο πεδίο. Κάποιο συγκεκριμένο "εκεί" ακυρώνει την συνθήκη του αθηναϊκού Dasein[4], αποκλείοντας προγραμματικά κάθε αμεσότητα στην αντίληψη του "εδώ": η αμεσότητα της γης ή του φωτός, η αμεσότητα των φαινομένων στην Αθήνα δηλητηριάστηκε τη σχάση τους: εξ αρχής τα φαινόμενα περιγράφονται ως ανίκανα να αναλάβουν τον εαυτό τους, ως εξ αρχής μόνιμα προσδιορισμένα από την αναυθεντικότητά τους.

Το σύμπτωμα του αδειάσματος οδηγεί στην πόλη και από άλλο δρόμο: η σύγχρονη ελληνική πρωτεύουσα ιδρύθηκε ως αναφορά στο απολεσθέν και η αναφορά κατασκευάστηκε με άδειασμα. Στην μοντέρνα προοπτική της αθηναϊκής εξιδανίκευσης το όνομα της πόλης συνδέεται με άδειασμα, όχι μόνον ως πρόθεση υλοποίησης εν

κενώ. Πολύ περισσότερο φανερά, οργανώθηκε κάποια "αρχιτεκτονική του κενού" και κάποια "κατασκευή κενού" στην προγενέστερη μοντέρνα εγκατάσταση της νέας πρωτεύουσας το 1834[5].

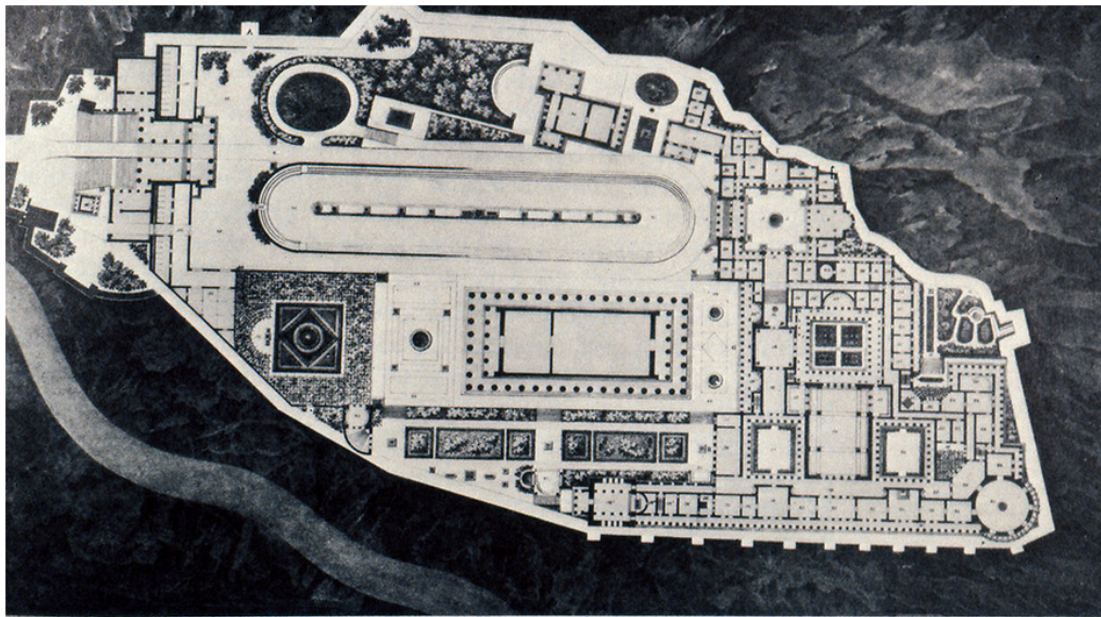
Η σύγχρονη Αθήνα οργανώθηκε ως είδος αδειάσματος με αντίστοιχη λογική. Κάτι που έμοιαζε με άδειασμα συνέβη στον περιορισμένο αστικό ιστό της ελληνικής πρωτεύουσας κατά την ιδρυτική πράξη που την όρισε πρωτεύουσα του νεαρού Ελληνικού κράτους. Η μικρή οθωμανική κωμόπολη που επιλέχθηκε τότε ως πρωτεύουσα του Ελληνικού Βασιλείου, η Αθήνα, το 1834, δεν θεμελιώθηκε σε κάποιον υφιστάμενο δικό της αστικό χαρακτήρα: ακόμη και το τότε κατοικημένο μέρος του υποτυπώδους ιστού, το μικρό οθωμανικό κέντρο στο λόφο της Ακρόπολης και η επέκτασή του προς Βορράν κατεδαφίστηκε για να συσταθεί η άλλη πόλη που θα γινόταν πρωτεύουσα. Η Αθήνα της εποχής ήταν λιγότερο σημαντική από την Αίγινα (πρώτη πρωτεύουσα της σύγχρονης Ελλάδας το 1826) ή από το Ναύπλιο, (δεύτερη πόλη που έγινε πρωτεύουσα το 1827-28). Η πρόταση για την Αθήνα - πρωτεύουσα του νέου κράτους, έγινε δεκτή από τον Βαυαρό βασιλιά, μαζί με το εμβληματικό πολεοδομικό σχέδιο των Κλεάνθη και Schaubert, που προέβλεπε την πρώτη οργάνωση πιθανού αστικού ιστού με την χάραξη ενός τριγώνου. Την τριγωνική χάραξη επεξεργάστηκε αργότερα ο Leo von Klenze και αναδιέταξε ο Gaertner, που αποφάσισε την οριστική θέση για το Βασιλικό Παλάτι - σημερινό κοινοβούλιο - στο Σύνταγμα. Το τρίγωνο εισάγει την πρώτη αστική γεωμετρία στη νέα πρωτεύουσα. Η ιδιαιτερότητα της γεωμετρίας εξηγείται από δύο σημαντικές στρατηγικές με τις οποίες η πρόταση εγκαθιστά με αποφασιστικότητα το επερχόμενο για την Αθήνα.

Η πρώτη στρατηγική αποβλέπει στον τρόπο με τον οποίο ο μοντέρνος αθηναϊκός ιστός σχετίζεται με την Ακρόπολη. Η αφήγηση για την αλλαγή θέσεων του βασιλικού Ανακτόρου και ο προσδιορισμός τριών κόμβων που οργανώνονται για τις ακμές του είναι οπωσδήποτε σημαντικά, αλλά μεγαλύτερη σημασία στη γεωμετρία του τριγώνου έχουν οι πλευρές και οι μεσοκάθετοι: αυτές καθορίζουν την σχέση μεταξύ της εγκαινιαζόμενης πρωτεύουσας και του αρχαιοελληνικού ερειπίου. Οι ιδιαίτεροι τρόποι ενατένισης της Ακρόπολης παρουσιάζουν το πιο αποφασιστικό μέρος του σχεδίου. Η οδός Αθηνάς (κυρίαρχη μεσοκάθετη της υποτείνουσας του τριγώνου) στο πρώτο σχέδιο των Κλεάνθη και Schaubert καταλήγει στο παλάτι του βασιλιά, εγκαθιστώντας στο πιο κρίσιμο σημείο της χάραξης, μετωπικά προς τον Παρθενώνα τον ιδιαίτερο οφθαλμό θέασης που, με σκηνογραφική προετοιμασία, βλέπει το εξιδανικευμένο ερείπιο. Το τρίγωνο υλοποιεί μια πόλη με τον τρόπο που ρυθμίζει την αναφορά στην Ακρόπολη, έμβλημα της αρχαίας Ελλάδας, ισχυρό καταγωγικό μύθο για την Ευρώπη της εποχής. Αυτή η Ακρόπολη δεν μπορούσε να είναι πλέον οθωμανικός σχηματισμός. Δεν μπορούσε ο ναός της να είναι ένα τζαμί ούτε να κατοικείται από ανθρώπους που θα ζουν στην Ακρόπολη σαν στο σπίτι τους.

Η δεύτερη στρατηγική με την οποία το αθηναϊκό τρίγωνο προετοιμάζει την πρωτεύουσα έχει σχέση με την αντιστροφή του κενού και του οικοδομημένου. Σε αυτό το άδειασμα και στην

προοπτική της διαμόρφωσης κάποιου αθηναϊκού κενού θα επιμείνω περισσότερο. Με την δημιουργία της νέας πόλης αποφασίζεται, κατά την χάραξή της, η σχέση του νέου ευρωπαϊού βασιλιά με το αρχαίο παρελθόν. Η απόφαση σηματοποιείται με κυριολεκτικό τρόπο από τον Schinkel με την πρότασή του για την εγκατάσταση του παλατιού στην Ακρόπολη. Η ταύτιση του βασιλιά με το ερείπιο θα ήταν ειλικρινής κατασκευή της εποχής που θα ρύθμιζε με εντελώς διαφορετικό τρόπο τη φαντασιακή σχέση του κράτους με την Αρχαιότητα.

Εφόσον το πρόσωπο του βασιλιά δεν θα ταυτιστεί με το μνημείο με τον τρόπο που προτείνει ο Schinkel,

[Κάτοψη της πρότασης Schinkel για το παλάτι στην Ακρόπολη, copyright: friendsofsdsarch]

θα έπρεπε η πόλη να σκηνοθετήσει το βλέμμα του βασιλιά προς το μνημείο: να προετοιμάσει δηλαδή το προνομιακό βλέμμα που απευθύνεται στο μνημείο, με τον τρόπο που η βασιλικός εξώστης στο θέατρο βλέπει από τη καλύτερη θέση το σκηνικό και την εξέλιξη κάποιας παράστασης. Ακόμη περισσότερο, το άδειασμα του βράχου της Ακρόπολης και η μετατροπή του συνόλου σε “απλό ερείπιο” έχει εμβέλεια που ξεπερνά κατά πολύ τα πλαίσια του νεοελληνικού κράτους. Η εξιδανικευμένη Ακρόπολη θα είναι ένα αδειο οικόπεδο. Η δημιουργία του κενού πεδίου της είναι το μόνο δυνατό κάδρο για τα ερείπια της αρχαιότητας. Τα ερείπια μπορούν να συγκροτούνται ως τέτοια μόνον εκτός συγκεκριμένου, μόνον hors texte. Το κενό υλοποιεί το μόνο περιβάλλον για οποιαδήποτε αναφορά σε τέτοιο παρελθόν. Το άδειασμα του φόντου των ερειπίων, η μετατόπιση της ύλης του κτισμένου οικισμού αποτελεί την ύλη της εξιδανίκευσης. Η αποστέρηση των ερειπίων από οποιοδήποτε σύγχρονό τους βάθος, η αποκοπή τους από την “πραγματικότητα” είναι κίνηση με ανυπολόγιστες συνέπειες ακόμη και για ό,τι μπορεί να εννοούμε ως

πραγματικότητα της Αθήνας. Οι κατεδαφίσεις στην Ακρόπολη ήταν αναγκαίες για την σύνταξη της πόλης ως πρωτεύουσας ακριβώς επειδή συγκρότησαν την εξιδανίκευση.

[σχέδιο Κλεάνθη Schaubert για την νέα πρωτεύουσα]

Εκεί αποβλέπει η δεύτερη στρατηγική που υλοποιεί το άδειασμα της Ακρόπολης. Ανεξάρτητα από την γραφειοκρατία των αποφάσεων που τελικά οργανώνουν κατεδαφίσεις και αποκαταστάσεις, το άδειασμα της Ακρόπολης και η επανακατασκευή των αρχαίων μνημείων δεν επισυμβαίνουν για να οργανωθεί καλύτερα κάποιο ουδέτερο πεδίο αλλά (αντιθέτως) για να συνταχθεί με πληρότητα η αναφορά στο απόν. Η εμβληματική πηγή του ευρωπαϊκού πολιτισμού, το εξιδανικευμένο ερείπιο, καλείται να ανασυντάξει τους πολίτες της νέας Ελλάδας δια μέσου των Ευρωπαίων βασιλέων.

Ας μη μας διαφεύγει πως η Ακρόπολη, ως παραδειγματικό σύνολο ερειπίων, εκκρεμεί τη στιγμή της ίδρυσης της Αθήνας ως κατασκευή. Ο Παρθενώνας και τα άλλα αρχαία μνημεία όταν αποφασίζεται να γίνει η Αθήνα πρωτεύουσα δεν υπάρχουν ακόμη με τη μορφή "καθαυτών" ερειπίων. Ενώ η μετεγκατάσταση της πρωτεύουσας στην Αθήνα αποφασίζεται εξαιτίας της "υπόσχεσης παρελθόντος" που ενσαρκώνει το κρυμμένο ερείπιο, εκκρεμεί η κατασκευή του παρελθόντος αυτού. Η νέα πόλη συντάσσει την αναφορά στην αρχαία Ελλάδα με κάποιον "καθαρισμό" του ερειπίου και ενώ οργανώνει την κοινή προοπτική προς αυτό το (ακόμη άκτιστο) ερείπιο. Το ερείπιο δεν είναι ακόμα εκεί, με τον τρόπο που θα ήταν φανερό ως τέτοιο, ως καθαρό δηλαδή ερείπιο, που θα παρέπεμπε με σταθερότητα στην αναφορά της αρχαίας Ελλάδας. Χρειάζεται κάποια μνημονική βοήθεια και κάποια χωρική διευκρίνιση: κάποια διασάφηση που θα αποδείξει ότι ο χώρος του ερειπίου θα διαβάζεται πια ως επίκεντρο του νέου κράτους και θα σταθεροποιείται ως καταγωγικός τόπος της Ευρώπης εν γένει. Ο ευρωπαϊός βασιλιάς με τον τρόπο αυτό βρίσκει την θέση του στη νέα Ελλάδα ενόσω επανεγκαθιστά τη σχέση του με το παρελθόν ως σχέση της χώρας με εκείνο το οποίο ξαναβρίσκει. Η διασαφήνιση του ρόλου της Ακρόπολης και της "επανεύρεσης" ή επανακατασκευής του παρελθόντος λαμβάνει χώρα πρωταρχικά ως

άδειασμα. Το αστικό ξέφωτο που κατασκευάστηκε στην περίπτωση της νέας Αθήνας, όταν κατεδαφίστηκε το κέντρο της κωμόπολης στον βράχο της Ακρόπολης δεν αποτελεί βέβαια άδειασμα του τύπου της *tabula rasa*. Αντίθετα ο κενός χώρος της Αθήνας θα χρησιμεύσει ως φωτισμός του ερειπίου: συμπύκνωση, πλήρωση ή εκπλήρωση του καταγωγικού μύθου αναφοράς: η κατασκευή που επισυνέβη στην Ακρόπολη δεν ξεφεύγει ούτε από την πιο απρόσεκτη παρατήρηση της νέας πόλης. Η πιο αξιομνημόνευτη "σύγχρονη κατασκευή" του νεοελληνικού πολιτισμού είναι η κατασκευή των εν λόγω ερειπίων: κατασκευή που προέκυψε με κατάφραση και διασαφήνιση του απονεκρωμένου στοιχείου μέσω του αδειάσματος: κατεδαφίσεις και ανασκαφές, αφαίρεση ύλης περισσότερο παρά προσθήκη νέας συγκρότησαν αυτό το παράδοξο οικοδόμημα.

Εγκατάσταση ερειπίων

Η οργάνωση κάποιου μηχανισμού ερειπίων στην καρδιά της σύγχρονης πρωτεύουσας αποτελεί ενδιαφέροντα πειραματισμό. Δεν είναι εναλλακτική, συνειδητή απάντηση στην νεωτερικότητα ή στην ιστορία: η κατασκευή ερειπίων δεν νοείται εδώ ως ανοιχτή πρόσκληση για ερμηνείες του παρελθόντος. Δεχόμαστε ότι αυτή η κατασκευή ερειπίων μπορεί να είναι «νεοελληνική», επειδή μετετράπη, στη συνέχεια, σε σταθερή κατασκευή εθνικής αναφοράς. Το τρίγωνο των Αθηνών και η γεωμετρία του ματιού που κοιτάζει την Ακρόπολη είναι επιτυχημένο σχέδιο προκειμένου να εξηγηθεί η προσήλωση σε αυτό το ανύπαρκτο κέντρο. Η κατασκευή ερειπίων είναι η πρώτη πράξη του έργου που επαναλήφθηκε στη συνέχεια, σε διάφορα τμήματα της πόλης, του νέου κράτους, της νέας ελληνικής επικράτειας και ιστορίας. Επισυνέβη πάντοτε ως διαδικασία αδειάσματος: η κατασκευή της εξιδανίκευσης, οργανώθηκε ως κατεδάφιση. Συμβαίνει με κάθε εξιδανίκευση αλλά στην Αθήνα έχει κυριολεκτικό, υλικό χαρακτήρα. Η κατεδάφιση παρήγαγε το φάντασμα της Ακρόπολης. Συμπύκνωσε την πόλη και σταθεροποίησε την απουσία με τον τρόπο της εξιδανίκευσης. Η αρχιτεκτονική λειτουργία του καθαρισμού ανελήφθη έτσι: απομακρύνθηκαν τα μικρά σπίτια και τα άλλα στοιχεία που διαμόρφωσαν το χαρακτήρα του Οθωμανικού κέντρου στον βράχο της Ακρόπολης και στην περιοχή που εκτείνεται βορείως αυτού. Μια προβληματική και αβέβαιη αναπαράσταση της κατάστασης του βράχου στην συγκεκριμένη περίοδο του Χρυσού αιώνα κατασκευάστηκε ως αφήγηση με την εγκατάσταση κάποιου νέου φανταστικού τοπίου.

Κάποιο αξιοσημείωτο μέρος της επιχείρησης σχετίζεται με τη διαφορά μεταξύ των δυνάμεων των οποίων η "διαπάλη" εμποδίζει τη δημιουργία ενιαίας σύγχρονης ελληνικής ταυτότητας: κι ωστόσο πρόκειται άραγε για διαπάλη; Εκείνο που γκρεμίζεται και εκείνο που διασαφηνίζεται αποτελούν μέρη της "αντίφασης" αλλά τα δύο δεν εντάσσονται στο ίδιο πεδίο αναφοράς. Ίσως ο ασύμβατος σχηματισμός της "διαπάλης" θα μπορούσε να κατασταθεί τρόπος προσδιορισμού κάποιας ρηγματωμένης νεοελληνική συνείδησης: κι

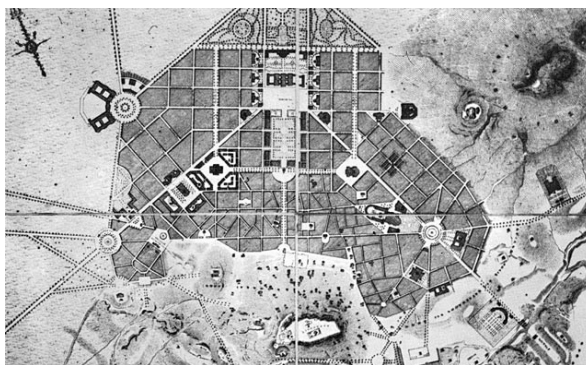
ωστόσο οι δύο δυνάμεις δεν φαίνεται να αντιτίθενται αλλά να είναι ασύμβατες. Δεν κατασκευάζεται ανάμεσά τους ρήγμα αλλά μόνον κάποιος κενός χώρος που τις παραβάλλει ή τις παραθέτει ως μη σχετιζόμενες. Η κατασκευή της νέας ελληνικής ταυτότητας θα ήταν αναγκαστικά οργανωμένη στον κενό χώρο μεταξύ δύο ασύμβατων θεωρητικών εγκαταστάσεων που κτίστηκαν από τότε ως μοντέρνα εκδοχή της πόλης. Η μια από τις δυνάμεις που φανερώνονται στη βίαιη εγκατάσταση της πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους βρίσκεται εν δυνάμει θαμμένη ή ενίοτε οργανώνει προεξοχές της στην ιστορική αττική γή: κρυμμένη, οργανώνει τον υπερβατικό χαρακτήρα της λανθάνουσας οργάνωσης του παρελθόντος. Χρειάζεται διευκρινίσεις που συμβαίνουν με κατεδαφίσεις και εκσκαφές. Η δεύτερη δύναμη, καταπιεσμένη, συγκροτεί τον τοπικό χαρακτήρα μέσα από την ασύντακτη, εμμενή, καθημερινή ζωή, υποχρεωτικά κατεδαφιστέα μπροστά στην οργάνωση ενός θεάματος του παρελθόντος. Προσφέρει την ύλη προς κατεδάφιση, είναι εκείνη που δημιουργεί τη μεγαλύτερη ζημιά στο υπερβατικό θέαμα. Η πρακτική της καθημερινότητας οφείλει να υποχωρεί μπρος στο αόρατο, ανύπαρκτο θέαμα. Ο χώρος του νεοελληνικού πολιτισμού μπορεί να οργανωθεί πλέον μόνον στο διάκενο αυτών των αντικρουόμενων δυνάμεων. Δεν μπορεί να αποσυρθεί από την εξιδανίκευση ούτε από την εμμένεια.

Κι ακόμα: η κατασκευή κάποιου θεάματος του παρελθόντος γίνεται υποχρεωτική για την σύσταση του καθημερινού, εφόσον το αόρατο κατανικά το ορατό. Πολλά από τα πολιτιστικά φαινόμενα της σύγχρονης Ελλάδας, προσεγγίζονται στον χώρο που οργανώνει η απόσταση των δύο ασύμβατων εγκαταστάσεων, οι οποίες εξ υποθέσεως δεν μπορούν να συνδεθούν ούτε να επικοινωνήσουν μεταξύ τους. Η βία εγκαθίσταται από την ιδιαίτερη αθηναϊκή απόσταση υπέρβασης και εμμένειας. Το επιβεβλημένο κενό ανάμεσά τους παράγει αδράνεια και αδυναμία σύνταξης. Ακόμη περισσότερο, αν αναζητήσουμε το ιδιαίτερο κοινό έδαφος στο οποίο διαμένουν οι πολίτες της πόλης, δεν πρόκειται να βρούμε τίποτε καλύτερο για να το περιγράψουμε από το κενό ανάμεσα στις ασύμβατες δυνάμεις της παλινόρθωσης (του εξιδανικευμένου νεκρού) και της κατεδάφισης (του ζωντανού εμμενούς). Στην σύγχρονη Αθήνα η κοινότητα είναι οριστικά θεμελιωμένη και οργανωμένη από την κενότητα. Το "άδειασμα για αποσαφήνιση", για πλασιώση δηλαδή εξιδανικευμένων σπαραγμάτων, αποτελεί την περισσότερο οργανωμένη συνάρτηση ικανή να περιγράψει τον μοντέρνο νεοελληνικό χαρακτήρα.

Στα χρόνια που ακολουθούν την ίδρυση της νεοελληνικής πρωτεύουσας, η Γαλλική, η Γερμανική, η Βρετανική και η Αμερικανική σχολή αρχαιολογίας πραγματοποιούν εκτεταμένες ανασκαφές στην Ελλάδα: με τις εργασίες τους, εκτός των άλλων, παράγουν αυτό το ιδιότυπο κενό που σχεδιάστηκε από τους αρχιτέκτονες του ευρωπαϊού βασιλιά στο κέντρο της Αθήνας. Οι εργασίες των σχολών δίνουν θέση στην απουσία της αρχαιότητας και ταυτόχρονα προετοιμάζουν την σταθεροποίηση της παρουσίας ενός φαντάσματος. Η σταθερή αναφορά σε κάτι απόν και ταυτόχρονα το πιο τραυματικό σύμπτωμα μιας υποτιθέμενης παρουσίας, καταλαμβάνουν τη θέση του κέντρου της μικρής πόλης του 1834. Δεκαεπτά ξένες αρχαιολογικές σχολές

έχουν τα γραφεία τους σήμερα στην Ελλάδα, οι περισσότερες στην πρωτεύουσα.

Και προς τα βορειοδυτικά της Ακρόπολης, η έκταση των αγρών που παρουσιάζεται σε σημαντικό αριθμό χαρακτηρισμών δίνει τη θέση της σε κάποια εκτεταμένη ανασκαφή: η ανασκαφή έφερε στο φως ένα κομμάτι αρχαίου αστικού ιστού. Ένα πεδίο γεμάτο οικιστικά υπολείμματα του παρελθόντος αναδύεται στη θέση ενός ήπιου "φυσικού" τοπίου. Το αποκαλυφθέν, θαμμένο σώμα της νεκρής πόλης εκτίθεται σε δημόσια θέα. Η ανασκαφή της Αρχαίας Αγοράς αντικαθιστά, σε διαφορετικό χρόνο, κάποια ζωντανή γειτονιά. Ανασκάπτεται από την Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία, από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και τέλος από την Αμερικάνικη Σχολή Κλασικών Σπουδών η οποία από το 1931 (με τότε χορηγεία του ιδρύματος Rockefeller) συνεχίζει μέχρι σήμερα να έχει τον έλεγχο της ανασκαφής. Η Στοά του Αττάλου (στη συνέχεια του ίδιου κενού αστικού χώρου) κτίζεται με σχέδια του Ιωάννη Τραυλού, στα χρόνια 1953, 1956. Κατά τη διάρκεια του αιώνα που έπεται της ανακύρωσης των Αθηνών ως πρωτεύουσας επισυμβαίνει λοιπόν προγραμματικά η κατασκευή κάποιου κενού -αποκομμένου από την νέα πόλη- χώρου. Κάποια αντιστροφή σκηνοθετείται: στον πυρήνα του δομημένου οθωμανικού κέντρου της πόλης (κατοικημένου ως επί το πλείστον από τουρκικούς πληθυσμούς) κατασκευάζεται με προσοχή το "κενό" που τιμάται ενώ διασαφηνίζεται με υλικό τρόπο την "ουσία των ερειπίων". Αντίστροφα, το νέο "κέντρο" της πόλης θα αναπτυχθεί έκκεντρα: βορειότερα, στον χώρο όπου εκτεινόταν αδόμητοι αγροί ή χωράφια. Η πρωτεύουσα χαράζεται ως αστική αντιστροφή. Η υφιστάμενη πολίχνη αντεστραμμένη (όταν εκεί που ήταν το αστικό της "πλήρες" βρεθεί το κενό και εκεί που ήταν το κενό το πλήρες) δίνει μια πρώτη βιαστική εικόνα της πρωτεύουσας.

[Εικόνα πριν την εγκατάσταση της πρωτεύουσας και λεπτομέρεια από το πρώτο σχέδιο της πρωτεύουσας. Προγραμματική αντιστροφή μεταξύ της περιοχής του κενού και του πλήρους αστικού χώρου.]

Το ιδιαίτερο υλικό κενό, το γήινο τοπίο των ερειπίων, δεν αποτελεί απλό μέρος της πολεοδομικής χάραξης: το κενό κέντρο επιτελεί εδώ κυρίαρχο ρόλο επεξήγησης για την θέση της πρωτεύουσας, οργανώνει

τη στρατηγική που θα κατασκεύαζε την ταυτότητα από τις ανασκαφές. Το κενό είναι το επιχείρημα για την επιλογή της Αθήνας. Το κενό βάθος παράγει κάθε εξιδανίκευση και το εκάστοτε κενό ζητά την αρχιτεκτονική του.

Συμβαίνει με κάθε έννοια κενού όπως και με το κενό της Ακρόπολης: δεν ήταν ποτέ ποτέ ουδέτερο άδειο πεδίο. Στην αθηναϊκή περίπτωση το κενό πληρώθηκε με την επιθυμία του ευρωπαϊκού κόσμου να παρουσιάσει την ύλη της καταγωγής του. Το κενό προσέδεσε το νέο κράτος με το κατασκευασμένο, ξένο παρελθόν και με κάθε νεοελληνική έννοια γραφειοκρατίας της καταγωγής. Το κενό πληρώθηκε επίσης από κάποια διαστροφική σχέση με την απουσία: η εγκατεστημένη βασιανιστική απουσία της αρχαίας Ελλάδας αφεαυτήν εγγυάται πνευματικές αξίες, επεξεργασμένες στην πνευματική δημιουργία της νέας Ελλάδας, παραδείγματος χάριν από την νεοελληνική λεγόμενη "γενιά του τριάντα". Το συγκεκριμένο αστικό κενό της Αθήνας συγκρότησε και οργάνωσε το ίδιο του νεοελληνικού συμπτώματος προέλευσης. Το σκάμμα, το τραύμα στην πόλη, αποτελεί σύμπτωμα: επισυμβαίνει ως αδυναμία του συμβολικού να παράγει εξωτερικές αναφορές, ως συμπτωματική ταύτιση με την πραγματικότητα των ερειπίων. Το σύμπτωμα ταύτισης με τα δρώντα υποκείμενα που έφτιαξαν τα ερείπια διαδραματίζεται σαν νοσηρή εξαφάνιση του εαυτού. Η ανασκαφή, διαδικασία συνεχούς μετάθεσης του ευρήματος σε διαφορετικά πεδία πιθανών ταυτίσεων, μετατρέπεται στη νέα Ελλάδα σε μανία μανία ταύτισης με το εύρημα: μανία καταγωγής. Το εξιδανικευμένο απομεινάρι πιέζεται για να ομολογήσει κάτι ήδη πάντοτε δεδομένο και επαρκές. Η παθολογική ακύρωση της συμβολικής λειτουργίας, η ακύρωση της αναφοράς σε άλλες αναγνώσεις εκτός της επιβεβαιωτικής αυτοαναφοράς είναι επί το έργο. Σταθεροποιείται κάποια ξένη αξία ως ίδια, τα παράγωγα της "εργασίας στο σκοτάδι" οργανώνονται ως δεδομένες, φωτισμένες, αυτονόητες αναφορές στον εαυτό. Επιβεβαιώνεται και μεγεθύνεται το αυτονόητο επίτευγμα καταγωγής από μια εργασία που δεν είχε τέτοιο σκοπό : το κύριο επιστημολογικό ενδιαφέρον της θα ήταν αντίθετα η μόνιμη αστοχία συγκρότησης οποιασδήποτε καταγωγής.

Στεκόμαστε για μια στιγμή στην ιδιαίτερη διαχείριση των ερειπίων από τις αρχαιολογικές σχολές που δρουν στην νεοελληνική Αθήνα. Τα πνευματικά δικαιώματα για τα ευρήματα των ανασκαφών τους έχουν οι σχολές ενώ τα ίδια τα αντικείμενα ανήκουν στο ελληνικό κράτος. Δεν μας διαφεύγει το γεγονός ότι αυτή η απλή κατοχή που επιτρέπεται στο νεοελληνικό κράτος ονομάζει πάλι το σύμπτωμα της ταύτισης με το κενό. Τι σημαίνει αυτό το ανήκειν; Το ερώτημα είναι απλό διεκπεραιωτικό ερώτημα που καλείται να απαντήσει σε ένα αξιολογικό χάσμα ανάμεσα σε ένα εξαφανισμένο αξιακό περιβάλλον και το κοινό σημερινό. Είναι επίσης ζήτημα που ακυρώνει κάθε δυνατότητα αξιολόγησης όταν τα ευρήματα καταστούν λατρευτικά κειμήλια η υπερβατική αξία των οποίων αναλογεί μονάχα στην κυριολεκτική κατοχή τους. Η ανασκαφή δεν λογίζεται για το ελληνικό κράτος (σε αυτή την διαδικασία) ως ερευνητική δράση αλλά πρωτίστως ως επικύρωση ιδιοκτησίας. Όπως είναι φυσικό, χρειάζεται να παρέλθουν κάποια χρόνια για να αποκτήσει και η ελληνική αρχαιολογική σχολή πνευματικά δικαιώματα ευρημάτων, την

δυνατότητα δηλαδή να υπογράψει ένα εύρημα ως δική της πνευματική ιδιοκτησία. Ο κανόνας μέχρι τότε, και ενίοτε ακόμη σήμερα, ήταν ότι από την διαδικασία της έρευνας έμενε στην Ελλάδα η ωμή ιδιοκτησία ενός ταυτισμένου με περισσότερη ή λιγότερη επιτυχία ευρήματος, χωρίς την δυνατότητα οργάνωσης οποιασδήποτε ερευνητικής αναφοράς ή άλλης νόμιμης πνευματικής εργασίας εν σχέσει προς αυτό. Η επιστημολογία της παραπομπής και της ταύτισης ενός ευρήματος στο επίπεδο της αρχαιολογικής έρευνας γινόταν από ξένους αρχαιολόγους ενώ το υπόλλειμμα της έρευνας, το αντικείμενο "καθαυτό", εξαντλημένο ως ερευνητικό πεδίο και ήδη ονομασμένο ως "κάτι" που μπορούσε πλέον να ανήκει σε κάποιον περιερχόταν στην ιδιοκτησία του ελληνικού κράτους. Η απλή ιδιοκτησία του πράγματος ή του θραύσματος χωρίς την ερευνητική διαδικασία και την γνωσιολογική επιχείρηση δεν θα μπορούσε καν να οργανώνει ένα εύρημα ως άξιο κατοχής. Οι ρηματικοί τύποι που αναφέρονται στο εύρημα χαρακτηρίζονται από την δυναμική του τετελεσμένου μέλλοντος και σε αυτό το μέτρο η αρχαιολογία μένει ενδιαφέρουσα επιστήμη: το εύρημα "θα ήταν", θα μπορούσε να ανήκει, θα παρουσίαζε κλπ. Στην ελληνική εμπειρία της αρχαιολογίας το εύρημα είναι κληρονομημένο μαζί με την ταύτισή του: είναι με σταθερότητα "κάτι" με παρόμοια σταθερότητα προς εκείνη που ο Έλληνας αποφάσισε για τον εαυτό του ότι είναι "ο ίδιος" τέτοιο ταυτισμένο σπάραγμα: ότι είναι κι αυτός "Έλληνας". Ωστόσο αν κάτι έπρεπε να δει σε όλη αυτή τη διαδικασία είναι ότι οποιοσδήποτε θα μπορούσε να είναι Έλληνας μέσα στην διαδικασία που τον γέννησε ως Έλληνα και τον καταδίκασε να υπάρχει ως νεοέλληνας: την ευρωπαϊκή προοπτική προς την Αρχαία Ελλάδα.

Η εγκατάσταση της καταγωγής του νέου ελληνισμού, περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά οργανώθηκε από τους ευρωπαίους. Σε μια τροπή που θυμίζει τα επιχειρήματα του Said στον Οριενταλισμό[6], η καταγωγική μανία (περισσότερο ή λιγότερο ηθελημένα) είναι διανοητική κατασκευή που οι "αυτόχθονες" δεν ήσαν σε θέση να αναλάβουν. Η σχέση με το έδαφος, με τις κρυμμένες αξίες που μένουν, καθώς υποτίθεται, θαμμένες στη γη κανονίζει διαδικασίες αποκατάστασης κατά προτεραιότητα των αξιών που θάφτηκαν. Η έννοια του εξιδανικευμένου παρελθόντος βρίσκει θέση στην Αθήνα ως όνομα της πόλης και του συμπτώματος ταύτισης. Η πολεοδομική διάταξη του κέντρου της πόλης λειτουργεί ως πρώτιστη επιβεβλημένη, ιδιαίτερη λειτουργία μνήμης. Η πόλη που βρίσκεται εδώ, η σημερινή πόλη αποτελεί απλό προσωρινό είδωλο[7] : η "αλήθεια της" θα βρίσκεται πάντοτε αλλού, σε κάποια "καμμένη γη της μνήμης" που οργανώθηκε ενώ αναζητήθηκε με πάθος το ξεχασμένο. Το καθαρό παρελθόν του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, το άδειασμα και το καθάρισμα είναι το ίδιο το όνομα του μνημονικού τραύματος. Η Ακρόπολη απετέλεσε τον πρώτο οργανωμένο, κλειστό, φυλασσόμενο αρχαιολογικό χώρο απανταχού. Η Ακρόπολη αποτέλεσε έκθεση ενός νεκρού κτιριακού σώματος παρουσιασμένου ως τέτοιου για πρώτη φορά: αυτή η συγκυρία αναλήφθηκε ως ταυτόχρονη συστατική κίνηση για την εγκατάσταση μιας "νέας πόλης".

Η επιστροφή στη σύγχρονη, καταραμένη Αθήνα θα επισυμβεί στο όνομα κάποιας παύσης της μανίας καταγωγής: η ευεργετική λήθη και

κάποια ανατροπή στις ιεραρχίες της σημασίας των στρωμάτων της πόλης θα οδηγήσει στην παραδοχή ότι τα αρχαία αθηναϊκά ερείπια δεν ανήκαν ποτέ στους νεοέλληνες ή αντίστροφα ότι εκείνοι τα κατασκεύασαν, χωρίς αυτό να σημαίνει μέχρι σήμερα τίποτε ενδιαφέρον για τους ίδιους. Στην καλύτερη περίπτωση σήμερα σημαίνουν για αυτούς το ίδιο που σημαίνουν για οποιουδήποτε ξένους επισκέπτονται την Αθήνα[8]. Ένας από τους μηχανισμούς κατοίκησης της Αθήνας ζητά την παύση μιας σχέσης μονοσήμαντου σεβασμού: αυτή η παύση θα μπορέσει να ισχύσει εφόσον κατασκευαστούν “επισκέψιμα” αστικά ερείπια: στρατηγικές ανασκαφές θα εμφανίσουν νέους αστικούς χώρους που θα οργανώνονται ως ερείπια βατά με ελεγχόμενο τρόπο, ως φωτεινοί χώροι του σημερινού κέντρου.

Ανακάλυψη εαυτού ως απώλεια εαυτού

Ο νέος ελληνικός πολιτισμός βασίστηκε στην αγωνία αναφοράς στην αρχαιότητα και μάλιστα στην ιδιαίτερη τροπή της αγωνίας όταν ζητά να οργανώσει κάποιο μακρινό ή ξένο παρελθόν (εν προκειμένω το αρχαίο ελληνικό) ως νεοελληνικό ίδιον. Θα βρίσκονται όλο και περισσότερα τεκμήρια για την σχέση με την αρχαία Ελλάδα όσο περισσότερο μαθαίνουν οι αυτόχθονες να προσηλώνονται με δικό τους τρόπο στην ανασκαφή, στο σκάψιμο της γης. Όχι πλέον για να την καλλιεργήσουν ούτε για να την διερευνήσουν αλλά για να την κληρονομήσουν: να εντοπίσουν σε αυτήν νέα θαμμένα αποδεικτικά τεκμήρια για κάποιον χαμένο πολιτισμό που περιήλθε στην ιδιοκτησία τους. Έτσι καθορίζεται για την νέα Ελλάδα η σημασία του ευρήματος. Η πολεοδομική βία ήταν απαραίτητη για την κατασκευή αποδείξεων του υφ-ιστάμενου παρελθόντος. Ακόμη περισσότερο: η πόλη της Αθήνας είναι τεκμήριο της σχέσης με το παρελθόν και της βίας που χρειάζεται τέτοια παρουσίαση αποδείξεων.

Το παρελθόν ανακοινώθηκε και χαρίστηκε στους Έλληνες. Αρκεί να βρουν κάτι που υπάρχει ήδη, να γνωρίσουν και να πιστέψουν στο “παρελθόν”: αυτό πλέον θα λογίζεται δικό τους. Θα πρέπει να το κρατήσουν ως δικό τους, διαχωρίζοντας τα αξιόλογα από τα άχρηστα στοιχεία: ο “χρυσός” που είναι κρυμμένος στην υπόγεια χώρα θα αναδειχθεί όταν απομακρυνθούν τα άχρηστα υπολείμματα, όταν καθαριστεί από το χώμα και από τις διαστρώσεις που τον υποθάλπτουν. Η νεωτερικότητα εισάγεται στη σύγχρονη Ελλάδα ως ανακάλυψη υφιστάμενων, υπόγειων αξιών που απλά καλύπτονταν μέχρι τώρα από το έδαφος. Τις αξίες αυτές τις κατασκεύασαν ξένοι. Τις καθάρισαν και τις άδειασαν μη-Έλληνες: άνθρωποι που φαντάστηκαν κάτι για την αττική γή και εφάρμοσαν ένα πρόγραμμα επ’ αυτής. Η νεοελληνική νεωτερικότητα συνδέεται ευθύς με το καθάρισμα και το άδειασμα. Δεν είναι τυχαία η λέξη καθαρεύουσα που χρησιμοποιείται για την κατασκευή μιας νέας γλώσσας: αντίστοιχα, το ίδιο φαντασιακό σχήμα παράγει στον χώρο τέτοιου είδους καθαρισμούς. Μοιραία κάτι συνδέει στενά την έννοια του καθαρσμού και την ερήμωση. Αν υπάρχει νεοελληνικός διαφωτισμός, βιωμένος

στρεβλά και καθυστερημένα, αυτός αναλογεί στον φωτισμό που μπορεί να κάνει κάποια προνομιά, σκεπασμένα κτίσματα να λάμπουν μέσα σε ένα νέο κατασκευασμένο ξέφωτο: το αναφύεσθαι των ερειπίων μπορεί να γεννά νεκρά κτίσματα εκ νέου, να τα προορίζει για κάποιο νεοελληνικό μέλλον προσκολλημένο σε ανακατασκευές τους. Μοιραία ο φωτισμός σε αυτό το ξέφωτο είναι ταυτόχρονα βύθιση στον υπόγειο αθηναϊκό χώρο: συσκότιση. Ο φωτισμός ακυρώνει την ύλη της λήθης και τον χρόνο των διαστρώσεων. Ο μύθος του θαμένου αρχαιολογικού θησαυρού είναι ο καλλιεργημένος, αστικός νεοελληνικός μύθος. Κι ωστόσο η πίστη σε αυτό τον μύθο δεν έγινε ακόμη νεο-ελληνική. Το έδαφος δεν διαβάζεται από τους Έλληνες αλλά πάντοτε ήδη από τον Μεγάλο Άλλο: το πρόσωπο του δυτικού αρχαιολόγου είναι πολύ περισσότερο ισχυρό από όσο φαίνεται στην πρώτη ανάγνωση της πόλης. Αυτός ανασκάπτει με το ανεξήγητο ενδιαφέρον εκείνου που αναζητά κάτι που δεν του ανήκει. Για το νεοελληνικό φαντασιακό η προσοχή του ξένου αρχαιολόγου στην ελληνική γη αναγιγνώσκεται ως υπόκλιση τιμής των δυτικών μπροστά στους νεοέλληνες. Η νεοελληνική αλλαζονία είναι ωστόσο, όπως κάθε αλλαζονία, υποταγή σε εκείνο που περιφρονεί: η υποτίμηση του ξένου ενδιαφέροντος και η οργάνωση εθνικού συνδρόμου κατοχής της αρχαιότητας ονομάζει κάποιο βαθύ σύνδρομο κατωτερότητας απέναντι στην Δύση και κάποια παρανοημένη υποταγή: κρύβει το υποκείμενο που αποφασίζει για την απόδοση της αξίας ενώ -κρυφά- τιμά κυρίως αυτό. Η αποδοχή της ιδιόμορφης και παράδοξης, πολεοδομικής εμφύτευσης μνήμης αποδεικνύει επαρχιακή υποταγή στο άγνωστο, μητροπολιτικό δυτικό σύστημα αξιών, επειδή η γη που θαυμάστηκε από την Δύση θεωρήθηκε πάντοτε: "ακόμη ομοίμορφα ελληνική". Θα έπρεπε να ξανασκεφτούμε την σημασία του αιτήματος για επιστροφή των Ελγινίων μαρμάρων του Παρθενώνα υπό το φως αυτής της παρατήρησης. Καλώς ή κακώς τα Ελγίνεια μάρμαρα απέκτησαν την σημερινή αξία τους ακριβώς επειδή εκλάπησαν.

Στό δοκίμιο "Ο Hölderlin και οι Έλληνες"[9] ο Lacoue- Labarthe υποστηρίζει ότι για τον Hölderlin "ή Ελλάδα καθαυτήν δέν υπάρχει"[10]. "Ό,τι γνωρίζουμε γι' αυτήν ... δέν είναι αυτό που ή Ελλάδα ήταν στην πραγματικότητα - αυτό, απεναντίας, δέν εμφανίστηκε ποτέ". Γίνεται βέβαια λόγος για την αρχαία Ελλάδα υπό διερεύνηση, στό κείμενο αυτό είναι ή συγκρότηση τής Δύσης. Η Ελλάδα είναι καθοριστική για τή Δύση ως τόπος που δέν αφήνει τή δυνατότητα ταύτισης μέ κάτι. Ακόμη περισσότερο: ή ίδια ή αδυναμία τής Ελλάδας νά είναι κάτι, συγκροτεί τήν Ελλάδα σέ αυτήν τήν περιγραφή. Ελληνικό είναι κάτι που, έξ' όρισμοϋ, μένει μονίμως υπό διαμόρφωση. Ελληνικό είναι ό,τι δέν είναι ακόμη κάτι και ούτε ζητά να γίνει κάτι ποτέ. Για τον Lacoue- Labarthe, μέ τον ίδιο τρόπο που ή Ελλάδα οργανώνεται ως συνάρτηση του προγραμματικά άσχημάτιστου, έτσι και ή Δύση "δέν υπάρχει ακόμη, ή είναι ακόμη μόνον αυτό που δέν είναι". Η Δύση παρουσιάζεται υπό αυτό τό πρίσμα αρχαιοελληνική: ή Δύση υπάρχει και αυτή επειδή έθεσε ως δικό της πρόταγμα το αρχαιοελληνικό: δέν είναι ακόμη κάτι, επειδή μπορεί ακόμη "νά είναι χωρίς να είναι" να υπάρχει χωρίς αυτοκαθορισμό. Μένει άνοικτη στό ξένο και άφομοιώνει τό ξένο, οργανώνοντας τον "εαυτό της" ως κάτι μονίμως μή εισέτι συγκροτημένο.

Βρίσκουμε στην κατά Lacoue- Labarthe Ελλάδα του Hölderlin, κάποια θαυμαστή περιγραφή της δυτικής νεωτερικότητας: την περιγραφή που συνδέει ἄρρηκτα τή νεωτερική Δύση μέ τήν ἀνεστιότητα. Ἡ Ελλάδα του Hölderlin προσφέρει στην ἀνεστιότητα τόν ἰδεατό της τόπο. Καί ὁ ἰδεατός τόπος τῆς ἀνεστιότητας (ἡ Ελλάδα του Hölderlin) εἶναι βέβαια κάτι διαφορετικό ἀπό πατρίδα.

Ἡ ρίζα τῆς Δύσης παρουσιάζεται ἐλληνική ὅσο ἡ Ελλάδα ἐκφράζει τή διάβρωση τῆς συνηθισμένης ἐννοήσεως τῆς "πατρίδας". ὅσο ἡ Ελλάδα ἐμφανίζεται μή αὐτάρκης, ὅσο δέν μπορούμε νά τήν ἀνακαλέσουμε ἐνῶ ἀνατρέχουμε σέ αὐτήν· ἡ Δύση παρουσιάζεται ἐλληνική στό μέτρο πού ἡ Ελλάδα δέν γίνεται ποτέ καθουτή κάτι, που δέν ταυτίζεται με καμιά ἀπό τις εἰκόνες που μας ἀφησε, οὔτε βέβαια με κανένα ἀπό τα ερείπιά της.

Αὐτή ἡ θέση, πού ὀργανώνει τήν δυτική προσέγγιση τῆς Ἑλλάδας, παρουσιάζει αἰνιγματικές συνέπειες γιά τή σημερινή κατανόηση τῆς Ἑλλάδας ἀπό "ἐμᾶς". Μια νεοελληνική ἀνάγνωση κάποιας τέτοιας σχέσης με το ἐλληνικό μένει πάντοτε σε ἐκκρεμότητα. Μπορῶ νά εἶμαι "Ἕλληνας ὅσο ἐπιμένω στό ξένο, σέ ἐκεῖνο πού διαρρηγνύει μέ τρομακτικό τρόπο τή δυνατότητα ταύτισης μέ τό ἴδιον. Τό ξένο ἐξασφαλίζει τήν ἀποκόλληση ἀπό το δεδομένο καί ὑπαρκτό. Ἡ ἔλξη τοῦ ξένου δέν μπορεῖ νά συνεπάγεται ἀφοσίωση σέ συγκεκριμένο ξένο πολιτισμό. Τό ξένο μένει ξένο ὅσο δημιουργεῖ δίνες, ἱκανές νά ταραξοῦν τό ἴδιον. Τό ξένο (που προτείνει ἡ ἀνασκαφή αὐτῆς τῆς γῆς) δέν προσφέρει εὐκόλη καταφυγή. Οποιαδήποτε ἀναπαράσταση πού γίνεται γιά τήν Ελλάδα εἶναι "μή ἀναπαράσταση", εἰκόνα χωρίς ἀπεικόνισμα. Δέν ἐπιτυγχάνεται γιά "ἐμᾶς τούς Ἕλληνες" καμιά ἐπιβεβαίωση ἀπό τέτοια Ελλάδα. Τέτοιο παρελθόν μᾶς ἀφήνει ἀνέστιους καί ἀπάτριδες.

Ο δρόμος τοῦ Lacoue- Labarthe ὀδηγεῖ στην πιο εὐεργετική ἀποκόλληση ἀπό τό παρελθόν, ἀφοῦ, στήν θεώρησή του, τό ἴδιο τό παρελθόν ἀρνεῖται τήν θεματοποίηση: τήν ἴδια στιγμή πού θά ἐπέμενε ἢ θά προσηλωνόταν στό παρελθόν, θά ἀναγκαζόταν νά παραιτηθεῖ ἀπ' αὐτό. Ἄν το παρελθόν δέν προσφέρει εἰδῶλα γιά νά λατρέψουμε ἢ ἄν τιμᾶ μονάχα το εἰδῶλο του "μη λατρεύσιμου", τότε ἡ ἐπὶ κλησὶ του προσανατολίζει υποχρεωτικά στο μέλλον.

Ἔτσι, ὡς Ἕλληνες σήμερα δέν θά εἶμασταν πλέον προνομιακοί ἀποδέκτες κανενός "δικοῦ μας" παρελθόντος. Ὡς Ἕλληνες θά μοιάζαμε πλέον περισσότερο μέ ὄσους κοιτάζουν ἀπ' ἔξω κάτι που ἀπορρίπτει καί ἀποπροσανατολίζει το αἶτημα καταγωγῆς. ἐνῶ λογίζαμε δικό μας, δέν εἶναι μόνο δικό μας πια. Ἡ σύγχρονη Ελλάδα σέ αὐτήν τήν προοπτική θά ἦταν ὑποχρεωτικά ἤδη δυτική. Ἡ σύγχρονη Ελλάδα θά μπορούσε κι αὐτή νά εἶναι κάτι ὅταν θά ἀρνηθεῖ νά εἶναι κάτι· ἡ ἀπομάκρυνση ἀπό τήν Ἀρχαία Ελλάδα στήν ὁποία θά ὀδηγοῦσε τέτοιου εἴδους ἐπιμονή σέ αὐτήν μπορεῖ, μέ ἀντίστοιχο τρόπο, νά χαρακτηρίζεται τό σημερινό ἐλληνικό ἴδιον, ἐκεῖνο πού μᾶς κάνει νά λέμε "ἐμεῖς". Ἄξιοι τοῦ ἐλληνικοῦ παρελθόντος θά ἦσαν ἐκεῖνοι που το ἀποποιούνται με Ἕλληνικό τρόπο. Ὅχι γιατί τέτοιο παρελθόν δέν εἶναι δικό τους, ἀλλά ἐπειδὴ ἡ ἀρνηση ἰδιοκτησίας τοῦ

παρελθόντος καθιστά εκείνον που ενατενίζει το παρελθόν περισσότερο "Έλληνα" τέτοια άρνηση του παρελθόντος αδελφώνει με την πνευματική παράδοση της δυτικής νεωτερικότητας. Η Ελλάδα του Hölderlin οργανώνει γύρω της συνθήκες για κάποια κοινότητα του άνεστου. Σε τέτοιου είδους υπέρβαση της ελληνικότητας θά μπορούσε να άποσκοπεί κάποια "δική μας", νεοελληνική ανάγνωση του Lacoue-Labarthe.

Στήν θέση άπ' όπου η Ελλάδα φαίνεται οικεία για όλους, ως τόπος του άνεστου, η έπιμονή στην Αρχαία Ελλάδα λειτουργεί ως σκέψη για το όριο του ανθρώπου και καθιστά καθένα αποδέκτη κάποιας υπερβατικής ανεσιότητας[11]. Τά είδωλα των προγόνων μπορούν να είναι άγια μόνον έφόσον παύουν να είναι είδωλα. Δεν θά είχε νόημα να ερευνάμε τό παρελθόν για να βρούμε είδωλα. Ερευνάμε ώστε ο,τιδήποτε μοιάζει με είδωλο να μπορεί να ξεχνιέται.

Η Ελλάδα του Lacoue - Labarthe ξεχωρίζει εκείνους που την ατενίζουν σαν να διαμένουν σε αυτήν. Η ιδιαιτερότητά τους ωστόσο γίνεται άρνηση της ιδιαιτερότητας: τοποθετούνται στην ευρύτερη περιοχή όπου η ιδιαιτερότητα γίνεται συμμετοχή σε κάτι κοινό: όσοι άλλοι βλέπουν επίσης την Ελλάδα ως δική τους βλέπουν επίσης στην έννοια του άνεστου κάποια υπό διαμόρφωση παγκόσμια "πατρίδα". Τέτοια άναδρομή στην Ελλάδα "μάς" καθιστά αποδέκτες του ελληνικού στό μέτρο που αδελφώνει με το ξένο. "Μάς" καθιστά "Έλληνες όσο κατανοούμε τό ελληνικό ίδιον ως ήδη σπαραγμένο, ως ήδη παραχωρημένο στό ξένο. "Η ίδια" η Ελλάδα, έτσι, δεν μπορεί εξ υποθέσεως να γίνει αντικείμενο μίμησης, αφού «ποτέ δεν συνέβη ως τέτοια», αφού δεν υπήρξε ποτέ ως "ίδια" Ελλάδα. Σε αυτή τη συγκρότηση της Ελλάδας βλέπουμε να ανατέλει η κατανόηση του μοντέρνου στοιχείου ως διαχειριστικού μηχανισμού της ετερότητας. Αν ο μοντερνισμός έχει κάποιο βάθος και χαράζει μια στιγμή της ανθρώπινης σκέψης, αυτή η στιγμή έχει σχέση με την ανεσιότητα. Η Ελλάδα ως κατ' εξοχήν "χώρα της ετερότητας", χώρα που αποποιείται εξ υποθέσεως κάθε "ίδιον" χαρακτήρα μπορεί να χαρακτηριστεί με τεχνικούς όρους "πατρίδα ανεσιότητας": πάντα περιγράφεται από ό,τι λείπει από αυτήν, από το σχήμα που "η ίδια" διαμορφώνει επειδή αποβλέπει εκτός του σχήματός της, στο εξωτερικό της. Τέτοιος ορισμός της Ελλάδας την αποκλείει από το δικαίωμα του ορισμού της ως οντότητας per se. Η ταυτότητα της Ελλάδας θα εξαρτηθεί πάντοτε από το έτερον προς αυτήν στοιχείο, χωρίς καν να εμφανίζεται κάτι προς το οποίο να εγείρεται τέτοιο έτερον: προκειμένου να εμφανιστεί θά πρέπει ήδη πάντοτε να επιβεβαιώνεται ως πρόβλημα ταυτότητας, ως θέσμιση του ίδιου από το έτερον. "Δεν υπάρχει χώρος για «μίμηση της αρχαίας Ελλάδας», όπως το θέτει ο Lacoue-Labarthe. Σε αυτή την προοπτική ξαναβλέπουμε την αθηναϊκή εγκατάσταση της νέας πρωτεύουσας του κράτους και των επακολουθών της.

Η συγκρότηση της σύγχρονης πόλης των Αθηνών, ως διαδικασία εγκατάστασης ερειπίων, παρουσιάζει την Νεοελληνική αντεστραμμένη ανάγνωση της Ελλάδας ως πατρίδας: η υλη του τόπου γίνεται το σύμπτωμα ταύτισης με τους προγόνους. Κάποιο σύνδρομο ζητά την έδραση και την επιβεβαίωση του νεοελληνικού στοιχείου σε κάποια παράδοση που έχει χαθεί. Η ταύτιση με το ερείπιο οργανώνει το

σύμπτωμα της αρχαιότητας ειδικά από την νέα Ελλάδα. Στο νέο Ελληνικό κράτος η σχέση με την αρχαία Ελλάδα γίνεται ταυτοτική: επιβεβαιωτική για αυτούς που ζουν δίπλα στο ιδιότυπο αστικό κενό ή πάνω από θαμμένα ερείπια. Το κενό της ανασκαφής για αυτούς έλαβε ήδη εκ των προτέρων μορφή: απέκτησε ήδη (πριν βρει ακόμη τα επόμενα ερείπια) το κέντρο της νοηματικής τους σύστασης. Στα παράξενα σκάμματα των ερειπίων η νεοελληνική συνήθεια οργάνωσε κάποια βεβαιωμένη αξιολόγηση. Κάτι άλλο αναζητούν οι δυτικοί ανασκάπτοντας την Αθήνα από αυτό που βρίσκουν οι Έλληνες. Οι δυτικοί ίσως ζητούν έναν αφανή χώρο που θα ονόμαζε το πάντοτε "αλλού" οποιασδήποτε καταγωγής. Η εκσκαφή τους (στη συνέχεια της ανάγνωσης του Lacoue Labarthe) δεν αλλάζει υποχρεωτικά τέτοιο μοντέρνο σχέδιο ανάγνωσης της αρχαιότητας εφόσον η εκσκαφή αποτελεί κυρίως προσπάθεια ανάγνωσης και ερμηνείας. Η εγκατάσταση του κενού στο κέντρο της Αθήνας μπορεί να αποτελεί ακόμη για τους δυτικούς επιστημολογικό μοντέλο σύνταξης του παρελθόντος με τον υλικό τρόπο της ανασκαφής και την μέθοδο της σύγκρισης συνόλων από αποσπάσματα. Αυτά μπορούν ακόμη να διαφυλάσσουν τον οδηγικό μίτο προς το άπειρο, εφόσον η εγκατάσταση του κενού μένει αδιαμόρφωτο σύστημα αναφοράς σχηματισμένο σε θολές ή διαφεύγουσες εικόνες της αρχαιότητας, εφόσον η θέσμιση της "ολοένα αναγεννόμενης άγνοιας" κατευθύνει την ανασκαφή. Καθ' υπερβολήν και για να καταστήσουμε περισσότερο κατανοητό το επιχείρημα θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η δυτική εγκατάσταση του κενού (ή η σχέση με το ερείπιο) διαφέρει από την νεοελληνική σύλληψη της σχέσης με το κενό όσο διαφέρουν οι λακκανικές έννοιες του συμβολικού και του πραγματικού: η νεοελληνική σχέση με τα ερείπια ξεκινά από την καταστροφή του συμβολικού τους ρόλου: η σχέση των νεοελλήνων με τα ερείπια ξεκινά όταν καταργείται η απόσταση που θα εγκαθιστούσαν αυτά τα ερείπια από οποιαδήποτε περιοχή σημασιών στην οποία παραπέμπουν. Το Αθηναϊκό σύμπτωμα των ερειπίων προκύπτει από την ταύτιση με τα νεκρά ερείπια. Κάθε πράξη που αναλαμβάνεται στο πεδίο της ταύτισης αυτής είναι εκ των προτέρων απογοητευτική. Η τυπική σχέση παρουσίας / απουσίας που αναλογεί στην σύλληψη της έννοιας του ερειπίου δηλητηριάζεται από κάποια προετοιμασμένη καταστροφή της απουσίας. Τα ερείπια κατασκευάζονται στην Αθήνα κατά τρόπον ώστε να σαμποτάρεται προκαταρκτικά η ιδιαίτερη δυναμική της απουσίας που ορίζει η "φύση" τους ως ερειπίων. Η ανάδειξη των ερειπίων ως μηχανισμού παρουσίας παραμορφώνει με εξιδανίκευση το απόν ως εάν να ήταν ήδη πολύ κοντά ακυρώνοντας τον αινιγματικό του χώρο. Τίποτε δεν απουσιάζει πια από τα ερείπια στην νεοελληνική, Αθηναϊκή τους εκδοχή. Αυτή η εκδοχή είναι η ίδια εκδοχή που, εκ των έξω, συστηματοποιεί με άλλου είδους παθογένειες τα ερείπια ως επισκέψιμους προορισμούς. Εκ των έσω, το σύμπτωμα των ερειπίων είναι ότι αυτά βρίσκονται βασανιστικά "εδώ" με τον τρόπο της έλλειψης αναφοράς προς άλλον χώρο παραπομπής πέραν του προβληματικού πεδίου όπου αυτά φανερώνονται "εδώ" ως "ιδιόκτητα". Το βασανιστικότερο αθηναϊκό παράδοξο των ερειπίων είναι ότι αμελείται συστηματικά η σκηνοθεσία της απόστασης από αυτά, ως εάν μπορούσαν να συγκροτούν, με αυτονόητο τρόπο, το βαθύ ίδιον της Ελλάδας. Το ίδιον της αρχαίας Ελλάδας όμως, σε μια από τις πιο βαθείς αναγνώσεις της, δεν υφίσταται. Και όπως για τον

Lacan[12] το “πραγματικό” δεν μπορεί να υποδεχθεί την απουσία και οδηγεί σε κάποια ασφυξία ενός χώρου που δεν μπορεί πλέον να αναδιπλωθεί, αφού συγκροτείται για να εκλαμβάνεται μόνον ως τέτοιος, έτσι και στο Αθηναϊκό πεδίο το πραγματικό καθεστώς των ερειπίων κατασκευάστηκε για να εμφανίζεται πάντοτε αδιατάρακτα “στη θέση του”, χωρίς διαφοροποίηση, χωρίς ρωγμή που να δηλητηριάζει την παρουσία του ερειπίου από τη στιγμή που ο νεοελληνικός πολιτισμός το ιδιοποιείται. Μια λογική οργάνωση της κατασκευής του ερειπίου και ένας εκσκαφικός προγραμματισμός οδήγησαν τον κόσμο των αθηναϊκών ερειπίων στην τραυματική ταύτιση με ό,τι αντιστέκεται σε οποιαδήποτε ρήξη προς την εμπειρία και δυσκολεύει κάθε αναγωγή σε όποια άλλη σημασιολογική περιοχή διαφορετική από αυτήν της ιδιοκτησίας. Η επερώτηση προς κάτι διαφορετικό λείπει από τέτοια σχέση με το ερείπιο με τον βασανιστικό τρόπο της ψύχωσης: το ερείπιο λαμβάνει θέση ως άρνηση συμβολοποίησης, άρνηση αναφοράς σε κάτι έξω από αυτό που “είναι” το “ίδιο”, άρνηση που ξεκινά με επιβεβαίωση της ιδιοκτησίας του ερειπίου και με συγκρότηση της κρύπτουσας γης ως αυτιστικού πεδίου χωρίς αναφορά. Το ιδιόκτητο, εξιδανικευμένο ερείπιο εμποδίζει οποιονδήποτε μηχανισμό διαμεσολάβησης θα οργάνωνε διαφορετικά πεδία σημασίας. Στην νέα Ελλάδα το ερείπιο δεν είναι “παράξενο πτώμα στο σπίτι μας” αλλά η εικόνα του εαυτού ως νεκρού, στην πιο μύχια θέασή του. Η δυτική μανία για κατασκευή της απόστασης (που υλοποιείται ως μοντέρνο πρόγραμμα και επίσης με την ερευνητική ανασκαφή) δίνει τη θέση της (πάνω στο ίδιο κτισμένο αντικείμενο), στην αντίθετη νεοελληνική μανία για σύμπτωση της ταυτότητας με ερειπωμένα ευρήματα ή ακόμη ανεύρετα, αόρατα ερείπια.

Λείπει από τα έτσι κτισμένα, από τα “κατασκευασμένα”, από τα “πραγματικά” ερείπια των νεοελλήνων κάποιο ισχυρό διαμεσολαβητικό σχήμα που να κλονίζει την συνέχεια ανάμεσα στο σήμερα και στο χθές. Τα ερείπια γίνονται αντικείμενα που χάνουν την ιδιότητά τους ως αντικείμενα: πάνω τους όλες οι λέξεις σταματούν και κάθε προσπάθεια για κατάταξη ή ταξινόμησή τους αστοχεί προκαταβολικά.

Η “εγκατάσταση του επερχομένου” στο σχέδιο Schinkel για το παλάτι στον Παρθενώνα, στην σύνταξη του σχεδίου για την Αθήνα των Κλεάνθη - Schaubert, στο άδειασμα του Παρθενώνα και τη δημιουργία του πρώτου επισκέψιμου ερειπίου στον κόσμο από τον Klenze, αλλά και στο σχέδιο της Μελίνας Μερκούρη για επιστροφή των Ελγινείων από το Βρετανικό Μουσείο οργάνωνει το ίδιο σύστημα ενός διπλού βλέμματος πάνω στην ελληνική αρχαιότητα: το διπλό βλέμμα ατενίζει με διαφορετικό τρόπο το ερείπιο αναλόγως προς την καταγωγή του βλέποντος. Αν το δυτικό βλέμμα συντάσσει κάτι που μπορεί ακόμη να θυμίζει αγωνία για την καταγωγική αναφορά, το νεο-ελληνικό βλέμμα παραδίδεται ασύντακτο στον καθησυχασμό του ερειπίου που ταυτίζει τον “ελληνικό εαυτό” με το σώμα του ερειπίου: ο ελληνικός τρόπος θέασης του ερειπίου υποτίθεται ως εσωτερικός: εφόσον είναι δικό μας, το ερείπιο δεν έχει πλέον ρωγμή. Τίποτε περισσότερο δραματικό στον κόσμο της ερείπωσης από την απώλεια αυτής της ρωγμής: η απουσία ρωγμής ερειπώνει την ίδια την έννοια της ερείπωσης, την

ακυρώνει ή την καταργεί. Η εγκατάσταση του επερχομένου χωρίς ρωγμή, με προορισμό την συνεχή απόδειξη ταύτισης, παραμένει ζωτικής σημασίας για κάθε έννοια νεωτερικότητας και παρουσιάζει εγγενές πρόβλημα στην σύλληψη της ελληνικής έκδοσης της.

Οι εργασίες ταύτισης με την εμβληματική, ακίνητη φιγούρα του αρχαίου ελληνικού υποκειμένου απαιτούν επίσης και ίσως ξεκινούν από την ιδιαίτερη ξένωση προς το καθημερινό, ξένωση προς τη συνθήκη της αστικότητας. Εάν η νέα Ελλάδα είχε οργανωθεί στην επικράτεια του ελληνικού ορισμού του Lacoue Labarthe, η ανοικτότητα της αναφοράς στην Αρχαία Ελλάδα θα ήταν πάντοτε ήδη διασφαλισμένη: τότε όμως θα έπρεπε ο επίσημος νεοελληνικός πολιτισμός, ως πρώτη κίνηση δικής του δημιουργικότητας, ως σύνταξη προοπτικής για το επερχόμενο, να παραιτηθεί από την πνευματική ιδιοκτησία της αρχαιότητας: αυτή θα ήταν η μόνη κίνηση που μπορούσε να οργανώσει την σχέση του με κάτι πάντοτε ήδη μακρυνό: θα γινόταν τότε η κίνηση αναφοράς στην αρχαιότητα, κίνηση που θα οδηγούσε πάντοτε σε κάποιον τόπο χωρίς τοπικότητα: θα οδηγούσε στην ταύτιση με την αδυναμία ταύτισης. Σε κάποια επιβεβαίωση του υποχρεωτικά μονίμως συμβολικού χαρακτήρα της εκάστοτε τοπικότητας. Η μόνη δυνατότητα για να γίνει αυτό θα ήταν το παρελθόν στο οποίο αναφερόμαστε, το βάθος της αθηναϊκής γής που το ενσαρκώνει, να μην αποτελεί πλέον ιδιοκτησία όσων διαμένουν στην επιφάνεια της ερειπωμένης γης. Η μνημειοποίηση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού η οποία κατασκευάζεται από τα πεδία των Αθηναϊκών ερειπίων σηματοδοτεί αδιέξοδο για κάθε κουλτούρα της διαφοράς, εγγενές στην συγκρότηση του μοντέρνου χαρακτήρα του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η έννοια της ετερότητας, η οποία χρησιμεύει ως κατευθυντήριο Leitmotiv του Ευρωπαϊκού σύγχρονου πολιτισμού, λείπει από αυτή την περιφερειακή κατασκευή "εαυτού". Η ετερότητα γκρεμίζεται μέσα σε κάποια επαρχιακή, ναρκισσιστική, καθησυχαστική επιβεβαίωση ενώ κατά "παράδοξο" τρόπο οι αξίες της προήλθαν από την μητροπολιτική κατάσταση. Είναι βέβαια συνηθισμένο η ευρωπαϊκή έννοια της ετερότητας να μην λαμβάνει υπ' όψιν της την αλλαγή που υφίσταται ο έτερος στον καθρέφτη του, μετά από την εκδήπωση της αγάπης της δύσης προς αυτόν: η θεμελίωση και η στήριξη του έτερου από το ευρωπαϊκό ίδιον (ακόμα περισσότερο: η συγκρότηση του ευρωπαϊκού από το έτερον) γίνεται σύμπτωμα για το έτερον το οποίο καλείται, μέσα στην εξιδανίκευση, να παράγει κάποια εικόνα για τον εαυτό του. Το εξιδανικευμένο έτερον εισάγεται από το έτερον ως απλή και κοινότοπη εξιδανίκευση εαυτού. Η αφηρημένη έννοια της ετερότητας ως τέτοια, παρότι παραμένει σημαντικό στοιχείο του ευρωπαϊκού μοντερνισμού, είναι το θύμα του ελληνικού εκσυγχρονισμού.

Για τους Ευρωπαίους η Ελλάδα δεν αποτελεί μόνον χώρα προέλευσης, καταγωγική σταθερά: καταφέρνει συχνά, όπως στην περίπτωση της ανάγνωσης του Hölderlin από τον Lacoue Labarthe να αναπαριστά "η ίδια" τον χώρο της ετερότητας ή τον χώρο που αναπνέει στην διαφορά: χώρο που δεν ανήκει πουθενά κι ωστόσο ονομάζεται με το δικό της όνομα, ως μόνιμα ξένο όνομα για κάτι οικείο. Μπορεί να είναι η πατρίδα των απάτριδων χωρίς καν να συγκροτεί για αυτούς φιλόξενη χώρα: αφήνοντάς τους πάντοτε ήδη εκτεθειμένους με

ευεργετικό τρόπο στην ανεστισιότητα. Σε τέτοια διανοητική συγκρότηση, κάθε υλικότητα των σημασιών της ετερότητας παραμένει προβληματική. Καμιά ιδιοκτησία δεν μπορεί να είναι καθοριστική για αυτήν.

Η Ελλάδα του Lacoue Labarthe δεν παρέχει θέση για τον εαυτό ως μόνιμο κάτοικο εκτός αν η θέση αυτή είναι αστέγαστη. Η Ελλάδα του Lacoue Labarthe αποβλέπει σε ένα κείμενο γραμμένο πάντοτε με ξένους χαρακτήρες: ερμηνεύεται, μεταφράζεται και μετατρέπεται μέσα στην επίγνωση της διαμονής στον “συμβολικό” χαρακτήρα, ο οποίος αναστέλει πάντοτε οποιοδήποτε τελικό σχήμα, ανοίγεται στο άγνωστο και προετοιμάζει το επερχόμενο. Μέσα σε κάποια συνέχεια της σκέψης του Λακάν για τη διάκριση πραγματικού και συμβολικού: το επερχόμενο φαίνεται πάντοτε συνταγμένο συμβολικά: κάποια “πραγματική” σύνταξη του επερχομένου δεν θα ήταν δυνατή εξ υποθέσεως στα πλαίσια αυτής της ταυτιστικής ή αυτιστικής παθολογίας. Η έρημος του πραγματικού δεν μπορεί να περιμένει κάτι έξω από αυτήν. Οι ταυτίσεις της οδηγούν στην απώλεια του παρελθόντος αλλά και του μέλλοντος. Καμιά εγκατάσταση επερχομένου δεν φαίνεται ορατή στα έτσι εννοημένα νεοελληνικά, πραγματοποιημένα ερείπια. Και αντίθετα η εγκατάσταση κάποιας απόστασης γίνεται “ίδιον” του συμβολικού στοιχείου. Η κυρίαρχη απουσία ζητά το συμβολικό στοιχείο για να εγκαταστήσει οποιοδήποτε επερχόμενο μέσα στην επικράτεια του παρόντος. Η κυρίαρχη απουσία δείχνει, χωρίς να ονομάζει, κάποιο σχασμένο εαυτό που ανασυντάσσει ολοένα τη σχέση του με οποιοδήποτε δικό του βάθος από την εκάστοτε επιφάνεια: “μόνον” αυτός ο ταραγμένος εαυτός θα ήταν σε θέση να υποδεχθεί το επερχόμενο, αναλαμβάνοντας ολοένα κατεδαφίσεις οποιουδήποτε υπερβατικού χαρακτήρα, που θα μετέτρεπε το απόν “εγώ” ή το απόν στοιχείο της κοινότητας σε κάτι “πραγματικό” όσο το ερείπιο, με την παθολογική, Λακκανική έννοια.

Η σταθεροποιημένη αναφορά στην αρχαιότητα ως νεοελληνική ιδιοκτησία δεν μπορεί λοιπόν να βλέπει σε αυτήν την σκανδαλώδη οργάνωση του άλλου το κατασκευαστικό σχήμα του εαυτού: τέτοιο σχήμα δεν θα ήταν αρκετά καθησυχαστικό για να συντάξει ένα νέο κράτος. Η νεοελληνική “αρχαία Ελλάδα” ενατενίζει το ιδιόκτητο παλιό οικόπεδό της ως απλό θαύμα των προκατόχων, ως δεδομένη καταγωγική δομή. Η Ελλάδα είναι τότε “πραγματικά” παραδωμένη στο παρελθόν. Μίμηση παρελθόντος ή πένθος παρελθόντος μοιάζει να είναι οι μόνες πιθανές μορφές δράσης για οποιοδήποτε νεοελληνικό επερχόμενο. Τέτοιες είναι οι δράσεις τις οποίες η νέα Ελλάδα ετοιμάζεται ήδη πάντοτε να αναλάβει (από την σύστασή της) χωρίς άλλο κόπο από αυτόν που χρειάζονται οι γραφειοκρατικές διατυπώσεις που επιβεβαιώνουν την ιστορική συνέχεια. Η Αθήνα τότε θα ήταν η εμβληματική σύγχρονη πόλη που υλοποίησε προγραμματικά αυτό το ευνουχιστικό επιχείρημα. Πρόκειται για πόλη – επιμέλεια, για κάποιο curatorial project και για εννοιολογική δράση. Η κατασκευή του σύγχρονου πολιτισμού στην Ελλάδα συντάχθηκε από την ιδρυτική πράξη της πρωτεύουσας και από το πρωτόκολλο της σχέσης με τη Δύση: την προβληματική σχέση φιλοξενίας που καθόρισε. Η κατάφαση σε ένα εμφυτευμένο μνημονικό απόσπασμα θα έπρεπε να υποκαταστήσει το ίδιο. Η αποξένωση από τον ζωντανό

χαρακτήρα της καθημερινότητας περιγράφουν τον επαρχιακό προσανατολισμό και την πρωταρχική απώθηση του νέου ελληνισμού, καλά παρουσιασμένες και οι δύο στο αθηναϊκό σχήμα. Απώθηση του ζωντανού και εγκατάσταση του πεθαμένου.

Η ετερότητα αποβαίνει συστηματικά τυφλό σημείο της νέας ελληνικής κουλτούρας. Η μεταμόρφωση της πόλης από ασήμαντη κωμόπολη της Οθωμανικής επικράτειας στη σύγχρονη νεοκλασική πρωτεύουσα γίνεται με την πολεοδομική χειρουργική τέχνη εγκατάστασης ενός φαντάσματος του εαυτού και κάποιας άρνησης της απόστασης. Η υφιστάμενη πόλη μετατρέπεται σε προνομιακό αόρατο τοπίο. Αποκάλεσα αυτό το τοπίο στο παρελθόν "αττικό τοπίο" και το περιέγραψα, όχι μόνο ως ειδική δυνατότητα ερμηνείας της Αθήνας, αλλά ως γενική πνευματική κατασκευαστική δυνατότητα, ως τροπή του βλέμματος που θα έθετε εξ υποθέσεως την κοινή αόρατη σύνταξη κάποιου διαφορετικού αφανούς χώρου ως προτεραιότητα καθώς θα απέβλεπε σε κάτι διαφορετικό. Η κοινή υπνωτική σύνταξη του πραγματικού από κάποιο ιδεολόγημα θα ακύρωνε την απόσταση από τα φαινόμενα με τραυματικό τρόπο. Στο ίδιο σχήμα θα ανιχνεύαμε κάποια αδυναμία φιλοξενίας.

Γραφές των Ερειπίων

Στην «Φιλοσοφία του τοπίου» του Georg Simmel (1913) υποστηρίζεται ότι η έννοια "τοπίο" περιγράφει μια διανοητική κατασκευή η οποία – με τέχνη – ενοποιεί το πολλαπλό. Το τοπίο για τον Simmel είναι τρόπος σύνταξης της ενότητας από αποσπάσματα. Λέμε για παράδειγμα ότι έχουμε μπροστά μας ένα τοπίο και όχι την συσσώρευση από δέντρα, βράχια, γέφυρες, σύννεφα ακριβώς επειδή η διανοητική συνάρτηση: "τοπίο" συναίρει και οργανώνει την πολλαπλότητα των ξεχωριστών αντικειμένων σε ενότητα. Περιέγραψα το "αττικό τοπίο" ως διαφορετική πνευματική κίνηση η οποία προδιαγράφει την άμεση μετατροπή κάποιου πεδίου από πεζή εμπειρία του παρόντος χώρου σε υπνωτική εμπειρία εγκατάστασης σε κάτι αόρατο. Το αττικό τοπίο δεν υποστηρίζει κατά κύριο λόγο "ό, τι φαίνεται", δεν επεξηγεί το ορατό αλλά εκλαμβάνει ήδη πάντοτε το ορατό ως ερείπιο ή εκπεσμένη μορφή κάποιας προνομιακής αόρατης κατασκευής. Με αυτή την έννοια η Αθήνα δεν είναι πολε των ερειπίων απλώς επειδή ανασκαπτόμενη θα αποκαλύψει στο βάθος της γης της αρχαιότητες. Αντίστροφα η Αθήνα είναι πόλη των ερειπίων επειδή κατα προτεραιότητα είναι πάντοτε ήδη οργανωμένη ως διαμονή στην νοσταλγία των αρχαιοτήτων της: αυτή η μεταβολή στη θεώρηση καθιστά εξ αρχής ερείπιο τον ίδιο τον χώρο της παρουσίας. Η έννοια του αττικού τοπίου παράγει το σύμπτωμα της ερείπωσης ως καθημερινότητας. Μιλά για την σύνταξη του ορατού ως ιδεολογημένης δέσμευσης στο ανύπαρκτο κατεχόμενο. Το χαμένο δεν πενθείται απλώς επειδή καλύφθηκε από το καθημερινό. Μέσα στο διανοητικό σχήμα που περιγράφουμε, το αθηναϊκό καθημερινό βιώνεται ήδη πάντοτε ως απώλεια του χαμένου. Η ζωή της πόλης είναι μόνιμη αποτυχία αναλογίας. Κανέναν χρόνο δεν μπορεί να ανατρέψει αυτή

την κατάρρα της απώλειας. Καμιά ψευδαισθητική δύναμη δεν συγκρίνεται με την δύναμη του αττικού τοπίου, την δύναμη δηλαδή να βρισκόμαστε εκεί που δεν στεκόμαστε και να καταφάσκουμε κάθε στιγμή, ως κοινότητα, στην παρουσία του ίδιου ανύπαρκτου κόσμου ως εάν να ήταν (ο απωλεσθείς χώρος) ο πρώτος αυτονόητος κόσμος της αδιατάρακτης εμπειρίας. Η νεοελληνική εμπειρία βασίζει την ύπαρξή της στην λαθραία σχέση με την κάθε δράση που κατασκευάζει την Αθηναϊκή πραγματικότητα. Το αττικό τοπίο δείχνει κάποια κοινοτική ψευδαίσθηση: οργανώνει με υλικό τρόπο τον χαρακτήρα της δυτικής μεταφυσικής σκέψης, υλοποιώντας τον με αποφασιστικότητα ως σχεδιασμό που παράγεται στον κόσμο των φαινομένων. Αυτή η υλική βίωση της μεταφυσικής τεκμηριώθηκε με την αρχαιολογία. Αυτή καθόρισε με τέχνη τον παραδείσιο χαμένο κόσμο που μπορεί να συγκροτείται από χαλάσματα. Με την αποκωδικοποίηση, τη σύνταξη και την ταύτιση σπαραγμάτων εγκαθίσταται το ισχυρό κοινό φάντασμα, του οποίου την εμπειρία καταδικαζόμαστε εξ αρχής και δια παντός να μην κάνουμε ποτέ. Κι ωστόσο εκείνο το φάντασμα οργανώνει την "πρώτη", άμεση, τυφλή και εξ υποθέσεως πάντοτε ακλόνητη εμπειρία της πόλης και της καταγωγής. Το αττικό τοπίο οργανώνει τη μεγαλύτερη κατάφαση εκκινώντας από την μεγαλύτερη άρνηση εμπειρικών δεδομένων, σχηματίζει δηλαδή τον εμπειρικό κόσμο μέσα από κάποια δυσχερή σκηνοθεσία, σε απόσταση από οποιοδήποτε εμπειρικό βίωμα. Οργανώνει το πραγματικό βιωμένο εν αποστάσει, σαν υπνοβατικό σχήμα: αυτό ονομάζει το αττικό τοπίο. Αποτελεί τον κατεξοχήν κοινό χώρο για κοινή βίωση κάποιας συγκεκριμένης ψευδαίσθησης.

Θυμόμαστε τον συσχετισμό που κάνει ο Φρόιντ μεταξύ ψυχικής σύνταξης και των διαφόρων αρχαιολογικών στρωμάτων της Ρώμης. Στην συγκεκριμένη πόλη οι διαστρώσεις αναλογούν προς την κατασκευή της ψυχικής διαστρωμάτωσης[13]. Στην πόλη της Αθήνας οι αρχαιολογικές εργασίες αποτελούν ήδη συμπτώματα και παθολογικές καταστάσεις. Η υλικότητα της Αθήνας οργανώνεται από την άορατη κατάσταση του κόσμου των ερείπιων. Ναι, φαίνονταν κάποια συντρίμια που βοηθούσαν την ταύτιση του τοπίου με την θέση της αρχαίας λαμπρής πόλης. Αλλά στην Αθήνα δεν υπήρχε Κολοσσαίο ούτε Θέρμες του Καρακάλα. Η κατασκευή της αναλογίας της Ρώμης προς την Αθήνα βασίζεται σε κάποια επένδυση στον άορατο υπόγειο θησαυρό της πόλης. Τα αρχαία ερείπια κατασκευάστηκαν με τη δύναμη υλοποίησης ενός ονείρου, από την ανυπόμονη ανάγκη του επισκέπτη να δει κάτι που δεν έβλεπε, την άορατη Γη της Επαγγελίας του παρελθόντος που στήθηκε κατά την σύσταση των ανασκαφικών πεδίων και των αναστηλώσεων. Το υπόλοιπο τοπίο, εκείνο που μένει "χωρίς" τραυματισμό είναι εκείνο που αποτελεί άορατη προεπισκόπηση του χαμένου locus. Αυτό που βλέπουμε μετατράπηκε σε κάτι που δεν είναι όπως το βλέπουμε εξ αιτίας κάποιας κοινής προτεραιότητας για το άορατο. Η α-ορατότητα είναι πραγματικότητα της πόλης, συντεταγμένη από το βλέμμα του αττικού τοπίου. Την εναρκτήρια στιγμή της σύγχρονης πόλης δεν διαβάζεται ως βίαιη εγκατάσταση απόστασης, αλλά ως απόδειξη αδιατάρακτης συνέχισης ιστορικού χρόνου, ως συμπτωματική εγγύτητα με τα ερείπια της αρχαίας Ελλάδας. Στη θέση κάποιας διακοπής, στην θέση κάποιας δραματικής απόστασης από την αρχαία Ελλάδα, η Αθήνα

πραγματοποιείται ως επεξεργασία συμπτώματος. Το σύμπτωμα εντοπίζεται, το φάντασμα κτίζεται και η νεκρή γη ενεργοποιείται.

Το μέλλον της πόλης, που συνδέεται με το μέλλον του νέου έθνους δεν είναι πλέον διαδικασία ανοικτή για το άγνωστο. Συγκροτείται ως σειρά από ανασκαφές που με γραφειοκρατική προσήλωση σταθεροποιούν την κενή αναφορά που μετατρέπει το άορατο σε σύνταξη κοινότητας. Η κενότητα της αναφοράς στην αρχαιότητα παρουσιάζεται με τον τουριστικό χαρακτήρα που τα ερείπια τελικά πήραν μέσα στον σύγχρονο αθηναϊκό ιστό. Ο Παρθενώνας δέχεται περίπου 2.000.000 επισκέπτες ετησίως. Λίγοι από αυτούς έχουν την ελληνική ιθαγένεια. [melina merkouri δωρεαν εισητήριο στους έλληνες, προνόμιο εισόδου, κατάργηση από ευρωπη] Τα μνημεία που οργάνωσαν οι ανασκαφές αποτελούν κλειστούς χώρους, πάντοτε απομονωμένους από τη ζωή της πόλης, είτε είναι επισκέψιμα είτε κλειδωμένα, συχνά 3 ή 4 μέτρα κάτω από την στάθμη της σύγχρονης πόλης. Τα μνημεία είναι στόχοι αναλώσιμοι τουριστικά σε σύντομες επισκέψεις: αποδεικνύουν το πέρασμα επισκεπτών από τη γη, σε κάποια τελετουργία σύγχρονου προσκυνήματος σε κάτι το οποίο στήθηκε για το δικό τους βλέμμα.

Αυριανές Εκσκαφές

Η σημερινή παρηκμασμένη πόλη δεν ζητά την καταστροφή του υποκατάστατου στο οποίο οφείλεται μέρος της χρεοκοπίας της. Η υπνωτική πραγματικότητα που συνέταξε την πόλη ως διαμονή στο απόν είναι πλέον ένα μονάχα από τα συστατικά της. Η σημερινή χρεοκοπία της πόλης συνδέεται με το τέλος του μοντέλου της ομοιογενούς ανάπτυξής της. Το οικονομικό πρόβλημα της χώρας καθορίζει τις αλλαγές στην εξέλιξή της. Εγκαινιάζεται κάποια διαφορετική εποχή για την πόλη, εποχή που ξεκίνησε μέσα στην τελευταία δεκαετία: η Αθήνα δείχνει σημάδια μετεξέλιξης σε πόλη χωρισμένη κατά απομονωμένες περιοχές διαφορετικού χαρακτήρα. Θα παραλάβει τη βίαιη διαφορά μεταξύ του παγκόσμιου βορρά και παγκόσμιου Νότου, την συνύπαρξη των οποίων φιλοξενεί στον δικό της υβριδικό, ασύντακτο ιστό, διαχωριζόμενη στα επόμενα χρόνια σε διαφορετικά προσδιορισμένες περιοχές. Η πόλη γίνεται σήμερα πλανητική συνάρτηση επειδή συμπυκνώνει στον ίδιο χώρο στοιχεία του πλούσιου βορρά και του φτωχού νότου. Αναζητά για το αστικό της σώμα δυνατότητες διαχύσεων και ομογενοποιήσεων που θα επανασυστήσουν την κατεστραμμένη υφή ενός κοινού ιστού. Παραμένει μοντέρνα ευρωπαϊκή κατασκευή ιδιαίτερης σημασίας κι ωστόσο στην Αθήνα το όραμα της Αρχαίας Ελλάδας μετατράπηκε σε σύμπτωμα. Όσο κι αν αυτή η διαπίστωση οργανώθηκε από την προηγούμενη ιστορική αναδρομή και, επομένως, ανήκει στο παρελθόν, μπορεί να αποτελεί επίσης επεξεργάσιμο υλικό για κάποια πολεοδομία σχετική με το μέλλον: δεν θα μπορεί να παρακάμψει την συνύπαρξη σειράς στρώσεων από ερείπια. Το ανεσκαμμένο τμήμα των ερειπίων, τα αναστηλωμένα κτηριακά ευρήματα αλλά και τα σύγχρονα μοντέρνα κτήρια συνθέτουν πλέον το ιδιαίτερο δικό τους πεδίο, συντεταγμένο

ως διαστρωμάτωση: υπόγειο της πόλης, δρόμος, ισόγειο κατάστημα, σώμα των διαμερισμάτων, δώμα της πόλης. Καθεμιά από τις αποκομμένες μεταξύ τους στάθμες συνθέτουν την αθηναϊκή αφήγηση. Η τομή της πόλης είναι αφηγηματική δομή που θα παραλάβει νέους προσδιορισμούς και ταυτόχρονα πτωχεύσεις εκείνων των αξιών που συνέταξαν τις αθηναϊκές αφηγήσεις. Η συνείδηση συνύπαρξης ετερόκλητων αφηγήσεων αναλογεί ήδη σε ευθύνη επανεξέτασης και διαμόρφωσης νέων σχέσεων μεταξύ υφισταμένων διαστρωματώσεων. Κάποιο ιδιότυπο παλίμψηστο αρχιπέλαγος δημιουργεί νέα αναμονή για το αθηναϊκό επερχόμενο.

Το 1944 ένα δακτυλογραφημένο μανιφέστο συντάχθηκε από τον έλληνα διανοούμενο Γιώργο Μακρή και μερικούς φίλους του, ως προκήρυξη της οργάνωσης «Σύνδεσμος Αισθητικών Σαμποτέρ Αρχαιοτήτων» ζητώντας την ανατίναξη των αρχαίων μνημείων και την προπαγάνδα εναντίον τους. Η πρώτη προτεινόμενη καταστροφή σε αυτό το κείμενο αφορά, όπως θα ήταν αναμενόμενο, την ανατίναξη του Παρθενώνα "που μας στραγγαλίζει», όπως ισχυριζόταν ο Μακρής[14]. Ο ποιητής Νικόλαος Κάλας, στο ποίημά του "Ακρόπολη" μερικά χρόνια νωρίτερα, πρότεινε πριν από τον πόλεμο, την κατεδάφιση του Παρθενώνα. [*]

Σήμερα, το ερώτημα σχετικά με το αρχαίο παρελθόν, υποβάλλεται εκ νέου. Η κυριολεκτική κατεδάφιση του Παρθενώνα δεν φαίνεται να έχει την ορμή κυρίαρχου διανοητικού αιτήματος αφού επισυνέβη ήδη η διανοητική δολιοφθορά του στο πέρασμα των χρόνων που είναι αρκετή. Ο Παρθενώνας είναι κι αυτός πλέον ένα κλισέ: δεν άγγιζει πλέον τίποτε σημαντικό στην κατάσταση της σύγχρονης Ελλάδας: κατέληξε ασήμαντο εικόνισμα της ευρωπαϊκής ιδέας και εμπορεύσιμο τουριστικό είδος. Η κατεδάφισή του δεν θα ήταν καν γενναία κίνηση, θα φανέρωνε μονάχα άγχος αναίτιας πατροκτονίας. Το πρόβλημα με τον Παρθενώνα είναι ότι αυτός είναι ήδη πάντοτε γκρεμισμένος από τη στιγμή που αναστηλώθηκε. Προσδιορίζει ακόμη την απαξία του νεοελληνικού πολιτισμού: προσήλωσε στο παρελθόν, σχηματοποίηση του ερειπίου σε μπιμπελό και ψεύτικα φωτιστικά, ακόμη κι αν σήμερα ούτε αυτά φαντάζουν πλέον αντιπαθητικά. Τέτοια σχηματοποίηση του ερειπίου, πριν λάβει χώρα στα τουριστικά σουβενίρ, χαράχθηκε στον ιστό της πόλης, έγινε μέρος της ιστορίας της. Σήμερα ίσως ξυπνήσουμε από τον λήθαργο που εξασφάλιζε τέτοια καθοριστική θέση των ερειπίων στον ιστό της πόλης. Δίπλα στα εξιδανικευμένα σχήματα των ερειπίων θα έπρεπε να ξανασκεφθούμε την ύλη των ερειπίων που θεωρούνται ασήμαντα ή μένουν μη εισέτι ταυτισμένα. Η βία της εκκένωσης της πόλης από το μικρό οθωμανικό κέντρο της, η βία για κατασκευή και μέριμνα του εθνικού παρελθόντος της νέας Ελλάδος μένουν χαραγμένες με τον δεδομένο, αφελή τρόπο στην υλική ιστορία της πόλης: αυτό το γεγονός δεν παύει να παράγει στην Αθήνα ένα ιδιότυπο, ενδιαφέρον, συγκροτημένο, αστικό κείμενο. Η Αθήνα προσφέρεται για νέες αναγνώσεις της διαστροφικής της ιστορίας. Χωρίς την ιδιαιτερότητα των κατασκευών που προσδιόρισαν την αρχιτεκτονική της και την πολεοδομία της, η Αθήνα δεν είναι ενδιαφέρουσα συνάρτηση. Δεν θα αναστρέψει ποτέ την ιστορία από την οποία διήλθε. Η ίδια δεν θα μετατραπεί σε κάτι διαφορετικό από αυτό που πέρασε: θα συντάξει τα κομμάτια της και πάλι με κάποιον

τρόπο που δεν θα της είναι ξένος.

Ανεξάρτητα από την αρχαιολογική αξία των αθηναϊκών ερειπίων, μένουμε, από την αρχή της παρακολούθησης της πόλης, σε κάποιο κατεστραμένο, καμμένο ή νεκρό αστικό χώρο. Η επιμονή στα ερείπια (συστατική όπως φάνηκε στην ανασυγκρότηση της πόλης) μας έβαλε ήδη σε αυτό το ιδιαίτερο θεωρητικό κλίμα: διαβάσαμε με διαφορετικό τρόπο τη γη, την εξιδανίκευση, το άδειασμα, την ιδιαίτερη Δυτική συνάρτηση: η έμφαση στο ερείπιο θα παραμείνει υποχρεωτικά αθηναϊκό χαρακτηριστικό. Η σημασία της έμφασης αύριο θα μεταθέσει τη γραφή των ερειπίων προς άλλο αναγνωστικό πεδίο. Η πόλη είναι τώρα πιο σύνθετη και άλλου είδους κατασκευή: εννοούμενη πλέον ως πολυσήμαντο ερείπιο στο σύνολό της. Στο τοπίο της μπορούμε να δρούμε περισσότερο αφαιρώντας παρά προσθέτοντας στοιχεία. Κι ωστόσο μένει να σκεφτούμε τι θα είναι αυτή η αρχιτεκτονική της πόλης που θα κτίζει με αφαιρέσεις.

Η προσεκτική καταστροφή παρηκμασμένων δημόσιων χώρων της Αθήνας προσφέρεται για δημιουργία νέων δημόσιων πεδίων με ερείπια. Διατείνομαι πως η διαχείριση του πεδίου των ερειπίων μπορεί να αποβλέπει σε διαφορετική ανάγνωσή τους. Θα μπορούσε μέρος της σημερινής αστικής συγκρότησης να βασιστεί σε ελεύθερους δημόσιους χώρους ερειπίων; Τότε, εκτεταμένοι κήποι ερειπίων θα μπορούσε να αποτελούν νέα αστικά πλεονεκτήματα της πρωτεύουσας. Δεν θα τιμούν κάποια δόξα του απωλεσθέντος αλλά θα δείχνουν τμήματα από το βάθος του κτισμένου υπόγειου χώρου. Θυμόμαστε τα κατασκευασμένα, τεχνητά ερείπια: τα follies των αγγλικών κήπων του 18ου αιώνα. Η Αθήνα μπορεί σε τόσες περιοχές του κέντρου της να φέρει στο φως ύλη ερειπίων από το βάθος της γης της. Όχι τόσο για να τα τιμήσει αλλά για να τα κατασκευάσει εκ νέου να τα μοιράσει, να τα προδώσει, να τα βεβηλώσει. Θα είναι κι αυτά τεχνητά αλλά με διαφορετικό τρόπο: η ανασκαφική επέμβαση τα φανερώνει προσφέροντας σε κάτι ήδη υπάρχον την ευκαιρία μιας νέας παρουσίας.

Αν λαμβάναμε υπόψιν την ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου ιστού που σχηματίζεται από το παλίμψηστο των Αθηνών: κάποιο διαφορετικό σκεπτικό ανασκαφής δημόσιων, υπαίθριων χώρων της πόλης θα μπορούσε να ανανεώσει την πόλη με την ενέργεια ενός ακόμη νέου, διαφορετικού αδειάσματος αστικής ύλης. Η ανασκαφή θα αποτελούσε τότε τρόπο σχηματισμού ελεύθερων χώρων. Θα οφείλαμε να ξανασκεφτούμε την σχέση με κάποιο αστικό ανεσκαμμένο γήινο πεδίο.

Τα ερείπια θα μπορούσαν να εισέλθουν ως τοπίο με δραστικό τρόπο στη σύγχρονη πόλη μετατρέποντας την Αθήνα σε πόλη που σχεδιάστηκε με υβριδική προοπτική στο παρελθόν (μεταξύ ερειπωμένης και ζωντανής πόλης) και η οποία θα απέβλεπε με σύγχρονο προσανατολισμό στο μέλλον.

Η διπλή κίνηση προς τα μπρος και προς τα πίσω που ταυτόχρονα κατεδαφίζει και εξιδανικεύει είναι η πιο χαρακτηριστική αθηναϊκή κατάσταση: κάθε επερχόμενη αθηναϊκή πολεοδομία έχει να εργαστεί

πάνω σε αυτό το ιδιότυπο σχήμα, που της παρέχει κάποιο ιδιαίτερο πλεονέκτημα.

Η Αθήνα προσφέρει την μετα-αποκαλυπτική ύλη τόσων εγκατελειμμένων πολυκατοικιών ως ύλη προς διαχείριση. Από το παλίμψηστο στρωμάτων με διαφορετικής σημασίας ερείπια, το σύγχρονο κομμάτι της πόλης μπορεί να γίνει κι αυτό κατανοητό ως μια ακόμη κατεστραμμένη διάστρωση. Οι παρεμβάσεις στο κέντρο θα μπορούσε να αποτελέσουν γραφές ή επανασυντάξεις σχέσεων ανάμεσα σε διαφορετικές διαστρώσεις.

Η προδιαγραφή του επερχόμενου για την Αθήνα θα ζητούσε κάποια σύγχρονα εγχειρίδια για την ελληνική πρωτεύουσα (πολεοδομικά λεξικά τυπικών *in situ* δράσεων): αυτά θα αναζητούσαν τώρα με βάση τον συγκεκριμένο ιστό, όχι γενικές χαράξεις ή συνολικές αρχές οργάνωσης της πόλης (με βάση ερμηνείες συνολικών της χαρακτηριστικών, ως εάν η πόλη ήταν ενιαίο υποκείμενο) αλλά δυναμικές δράσης που θα παράλλασαν την πόλη σημειακά, οργανώνοντας τυπολογίες μικροπαρεμβάσεων. Ένα τέτοιου είδους Εγχειρίδιο Άτυπων Πολεοδομικών παρεμβάσεων θα συνέτασσε τυπικές και όμως τοπικές αστικές προτάσεις, επαναλήψιμες αλλά μόνον εφόσον τα εκάστοτε τοπικά χαρακτηριστικά θα το επέτρεπαν: η αντιμετώπιση τυπικών προβλημάτων θα αντιστοιχούσε σε τυπικές απαντήσεις σε τοπικά δεδομένα. Η σύνταξη του αρχαιολογικού εγχειριδίου θα ήταν αυτή η πολεοδομική παιγνιώδης εργασία. Το εκάστοτε τοπικό σύστημα προβλημάτων θα ελάμβανε τυπικές πολεοδομικές απαντήσεις που θα ρυθμίζαν τη λειτουργίες ανασυστάσεων με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο.

Ο Giorgio Agamben στο κείμενό του "Εγκώμιο της βεβήλωσης"[15] διατείνεται ότι "η βεβήλωση του αβεβήλωτου είναι το πολιτικό καθήκον της γενιάς που έρχεται". Τέτοια βεβήλωση εγκαθιστά -κατά τον Agamben- την στόχευση για το μέλλον ή το επερχόμενο. Η σκέψη καθορίζει με νέο τρόπο τη συνέχεια στρατηγικών όπως αυτή της αποδόμησης που θα δοκίμαζαν προκλητικά τα όρια της αντοχής ηγεμονικών σχημάτων και συμβάσεων. Αναρωτήθηκα σε άλλες ευκαιρίες για την εμβέλεια αυτής της σταθερής πρόκλησης όταν γίνεται αίτημα αντίδρασης προς κάθε περιβάλλον. Η αντοχή της στρατηγικής, δοκιμάζεται στην εκάστοτε κυριαρχία του ηγεμονικού. Αποβλέπει με αισιοδοξία σε κάποια εποχή του παρελθόντος όπου το μη βεβηλώσιμο ήταν ευκολότερα ανιχνεύσιμο. Στην περίπτωση της Αθήνας πάντως ίσως το πρόταγμα της βεβήλωσης του μη βεβηλώσιμου έχει ακόμη τη σημασία του: ειδικά όταν απευθυνθεί στο σώμα του αρχαιολογικού κατασκευάσματος θα αποδομεί την κυρίαρχη πραγματικότητα των ερειπίων στην οποία αναφερθήκαμε. Τι θα μπορούσε να σημαίνει τέτοια ζητούμενη αθηναϊκή βεβήλωση; Κάποια προγραμματική καταστροφή του αττικού τοπίου. Αυτή δεν θα συμβεί ως καταστροφή των ερειπίων αλλά ως παρέμβαση στον μηχανισμό ενατένισης. Πρώτα από όλα (όπως ίσως θα συμφωνούσε ο Agamben) θα σήμαινε την παιγνιώδη συλλειτουργία άλλων δράσεων σε κάποια διαφορετική ψευδο-αρχαιολογία που θα παραχάρασσε τεχνικές της επίσημης αρχαιολογίας για να παράγει διαταραγμένα δεδομένα από την ανάγνωση στιγμιοτύπων του ιστού. Νέου είδους ευρήματα, νέου

είδους αρχεία διαφορετικών αρχαιολογικών εργασιών. Ως εάν αυτές οι βεβηλώσεις δεν απευθύνονται στην κατασκευή ή στην σταθεροποίηση αξιών αλλά περισσότερο καταστρέφουν την αναγωγή σε οποιαδήποτε τέτοια σταθεροποίηση, την ίδια στιγμή που συνεχίζουν να λειτουργούν σαν αρχαιολογικά παιχνίδια. Σαν να σταματούσαν την ενδυνάμωση της αξίας του εξιδανικευμένου ευρήματος και σαν να μπορούσαν, ως απλές τεχνικές, να περιλάβουν καταγραφές του τετριμένου και του κοινότοπου.

Η νεοκλασική πολεοδομία θα επανεξεταστεί έτσι, μετά από την επέκταση της πόλης, ως μια ακόμη, ανάμεσα σε άλλες, καθοριστική αρχαιολογική στρώση της. Ιδιότυπες συνυπάρξεις στον ιστό θα διαμορφώσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά για μελλοντικά αστικά έργα. Με την προοπτική αυτή και μετά από αληθινά βέβηλη στρατηγική αντιστροφή του αθηναϊκού προβλήματος σε είδος επίλυσης μπορούμε να πούμε, υπό διαφορετικό πρίσμα, ότι η ελληνική πόλη καλείται να εφεύρει σήμερα άλλους τρόπους για να αποκαλύψει άλλου είδους ερείπια. Δεν καλούμαστε να γκρεμίσουμε τα αρχαία ούτε να εξιδανικεύσουμε κάποια άλλη υπαρκτή πόλη προς την οποία η Αθήνα θα έπρεπε να τείνει. Σημαντικές ή ασήμαντες αρχαιότητες αλλά και κομμάτια του μοντέρνου ιστού που καταρρέουν και έχουν ήδη ερειπωθεί με τον τρόπο που αναφέρει ο Μάμφορντ, όταν ισχυρίζεται ότι όταν ένα κτίσμα χάνει τη σημασία του, σταματάμε να το βλέπουμε ακόμη κι αν παραμένει όρθιο: το ερείπιο θα οριζόταν έτσι ως κατασκευή που –ακόμη κι αν δεν έχει υποστεί τεχνική κατάρρευση έχει καταρρεύσει εννοιολογικά ως σύστημα: έχει χάσει το νόημά του. Όπως γράφει ο Mumford: «Μόλις ένα κτίριο καταντήσει χωρίς νόημα, παύουμε να το βλέπουμε, κι ως παραμένει όρθιο». [16] Το ερείπιο είναι συνάρτηση αυτής της εμπειρίας του αοράτου: βιώνεται ως βία εννοιολογικού πένθους. Σε αυτή την προ-ιδεολογική σύνταξη του ερειπίου, που το εκλαμβάνει ως απλή εννοιακή καταστροφή, η Αθήνα θα γινόταν ενδιαφέρων χώρος για την οργάνωση αρχιτεκτονικών διαβημάτων από αυτό το ιδιαίτερο πένθος.

Η ευθύνη για το επερχόμενο δίνει νόημα σε κάποια βεβήλωση. Ευθύνη βεβήλωσης συνιστά την αυθεντική σύνταξη του επερχομένου: δεν είχαμε την εμπειρία της στον παράδοξα βιωμένο μοντερνισμό της Αθήνας, από την κήρυξή της ως πρωτεύουσας μέχρι σήμερα. Κι ωστόσο για ποια βεβήλωση θα μιλήσουμε σήμερα για την περίπτωση της Αθήνας; Ποιο προνομιακό σχήμα παρουσιάζεται ως μη-βεβηλώσιμο ώστε να συνταχθεί εναντίον του κάποιο σχέδιο δράσης; Αυτό είναι το περισσότερο ενδιαφέρον ζήτημα σχετικά με την Αθήνα. Η ηθική της βεβήλωσης του μη βεβηλώσιμου δεν μπορεί να αναληφθεί με ευκολία αφού στο παλίμψηστο που ορίζει η πόλη δεν διαφαίνεται βεβήλωση που να μην έχει ήδη επισυμβεί.

Κάποια διαφορετική κατανόηση της ενεργού, σκεπτόμενης αρχιτεκτονικής είναι σε θέση να δομήσει εκ νέου κάποιο διαφορετικό μέλλον για το δημόσιο χώρο της πόλης. Η Αθήνα θα κληθεί να ξεχάσει και να θυμηθεί, να ερμηνεύσει και να επεξεργαστεί εκ νέου κάποια σύγχρονη αφήγηση σχετική με τη λογική του παλιμψήστου που την συγκροτεί: να ανασκάψει εκ νέου τον υφιστάμενο αστικό της ιστό με νόημα. Κάποια σχέση με το επερχόμενο της πόλης οφείλει να

οργανωθεί και πάλι ως αρχαιολογία ή ως πρόγραμμα αστικής επιμέλειας που θα αλλάξει τις προτεραιότητες στην αξία των υπολλειμμάτων. Η εγκατάσταση του επερχομένου για την εξαθλιωμένη σημερινή πόλη θα συνέπιπτε με κάποια κατανόησή της ως καθολικού ερειπίου. Η αξία του αθηναϊκού μοντέρνου χαρακτηρήρα σήμερα συντονίζεται με την θέα των υπολλειμμάτων του μοντέρνου παρελθόντος: Τι είδους ερείπια είναι τα μοντέρνα κτίσματα; Με ποιόν τρόπο θα εννοούσαμε τα κατασκευάσματα των δύο προηγούμενων αιώνων ως ερείπια; Θα μπορούσε να οργανώσουμε εκ των υστέρων σήμερα, σε μια ακόμη ευκαιρία που δίνει η εξαθλίωση, κάποια ενδιαφέρουσα άρνηση ταυτότητας ή την εννόηση κάποιας νεοελληνικής, ιδιωματικής αστικής δυναμικής που να υποδέχεται την ετερότητα; Σε τι βαθμό, ποια βεβήλωση εγκαθιστά το επερχόμενο;

[1] Ο Le Corbusier δημοσιεύει την Χάρτα των Αθηνών ("Charte d'Athenes") το 1943, ενέα χρόνια μετά από τα CIAM των Αθηνών.

[2] Ο Παναγιώτης Τουρνικιώτης έδωσε υλικό για τη συγκρότηση του επιχειρήματος φωτίζοντας γεγονότα από την αλληλογραφία του Le Corbusier της εποχής που βρισκόταν στην Αθήνα σε διάλεξη στο Μουσείο Μπενάκη, το 2009. Πέραν αυτών των αποδεικτικών στοιχείων που φανερώνουν κάποια εντελώς δυτική σύλληψη ενός χώρου που σφύζει ακόμη από ανατολίτικο παλμό στη δεκαετία του 1930, η σελίδα του βιβλίου *Vers une architecture* (1923), και η αντιπαραβολή του Παρθενώνα με το Delage του 1921, του ερειπίου δηλαδή αντιπαρατιθέμενου προς κάποιο από τα τελευταία μοντέλα αυτοκινήτου της εποχής ζητά τον σεβασμό των σύγχρονων αξιών επί τη βάσει της σχέσης με την κλασική αισθητική.

[3] Robert Smithson, *The Collected Writings*, (ed. Jack Flam), University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 1996, σ. 364.

[4] Martin Heidegger, *Είναι και Χρόνος*, (επ. - μτφρ. Γιάννης Τζαβάρας), Δωδώνη, Αθήνα, 1999: στην ελληνική μετάφραση το *Dasein* αποδίδεται ως *Εδωνά-είναι*. Ως αυθεντική σύλληψη της στιγμής του «εδώ» μοιάζει προγραμματικά αποκλεισμένο από την σκηνοθετημένη εμπειρία των Αθηνών.

[5] πβ. Γιάννης Τσιώμης, "Αθήνα Ευρωπαϊκή Υπόθεση", στο: *Νεοελληνική πόλη*, ΕΜΝΕ, Αθήνα 1984, σελ. 97-101 και Τουρνικιώτης Παναγιώτης, (επ.) *Ο Παρθενώνας*, Αθήνα, Μέλισσα, Βιβλιοθήκη της Τέχνης, 1994.

[6] Edward Said, *Orientalism*, Vintage Books, 1978.

[7] Πβλ. Αριστείδη Αντονά, "Το αττικό τοπίο", *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 28, 2004.

[8] Πβλ. Δημήτρη Δημητριάδη, "Οι Έλληνες και εμείς", ένθετο στο βιβλίο *Το πέρασμα στην άλλη όχθη*, Άγρα, 2005.

[9] Δημοσιεύεται στα έλληνικά ως δεύτερο επίμετρο στον τόμο Έλεγείες Έγνοι και Άλλα Ποιήματα του Hölderlin , Άγρα, 1996.

[10] ο.π., σ. 225.

[11] Ο György Lukács χρησιμοποιεί τον όρο σε άλλο θεωρητικό περιβάλλον στο: Theory of the Novel, 1920.

[12] Seminar XI: The Four Fundamental Concepts of Psychoanalysis, (1981 ; Seuil, 1973) an The Seminar of Jacques Lacan: Book II: The Ego in Freud's Theory and in the Technique of Psychoanalysis 1954–1955 (W. W. Norton & Company, 1991).

[13] Sigmund Freud, Πολιτισμός και Δυστυχία, Civilization and its Discontents, (1930).

[14] Γραπτά Γιώργου Μακρή, επ. Ε. Χ. Γονατάς, Εστία, Αθήνα, 1986, σ. 251, 420. Το θέμα της ανατίναξης του Παρθενώνα με ευθεία αναφορά στον Μακρή διαχειρίζεται αφηγηματικά και ο Χρήστος Χρυσόπουλος στο βιβλίο του Ο Βομβιστής του Παρθενώνα, Καστανιώτης, 2011.

[15] Βεβηλώσεις, Άγρα, 2006, (2005).

[16] «Σύμβολο και λειτουργία στην αρχιτεκτονική», στο Τέχνη και Τεχνική, (1952), μτφ. Β. Τομανάς, Νησίδες, Αθήνα, 1997, σ. 116.